Градището край Рибен

Сергей Торбатов [a]

[a] *Секция за антична археология, Национален археологически институт с музей при Българска академия на науките, София 1000, ул. Съборна 2; torbatov@abv.bg*

The Gradishteto hill site near Riben

Sergey Torbatov [a]

[a] *Department of Classical Archaeology, National Institute of Archaeology with Museum in Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str, 1000 Sofia, Bulgaria; torbatov@abv.bg*

ABSTRACT

The Gradishteto hill site near Riben has been known for long in the scientific literature. Until most recent time, it has been often wrongly identified with the Roman road station *Ad putea*. The excavations in 2013-2015 brought about much new evidence about the site but it was, unfortunately, partly misinterpreted by the investigators. The archaeological campaign in 2016 considerably enlarged the database and made it possible to thoroughly reconsider the traditional views and statements. It was proved that the habitation of the site began already in the Early Chalcolithic. In the Late Iron Age, if not even earlier, regular cult practices started to be performed here and a rock-cut sanctuary came into being. In the Roman period it developed into an important cult complex that ceased functioning in the late-3rd c. A *burgus* was built over its ruins in Diocletianic times, which was integrated in the mid-4th c. in the defensive system of a newly established fortified settlement. The latter suffered a destruction in the late-70s of the 4th c. but was soon rebuilt and resettled by new population, maybe of Gothic origin. By the mid-5th c. the settlement was again destroyed. The life resumed in the 10th c. and went on until the end of the 12th c. at the earliest. In the late-14th c. a coin hoard was buried in its ruins.

KEYWORDS

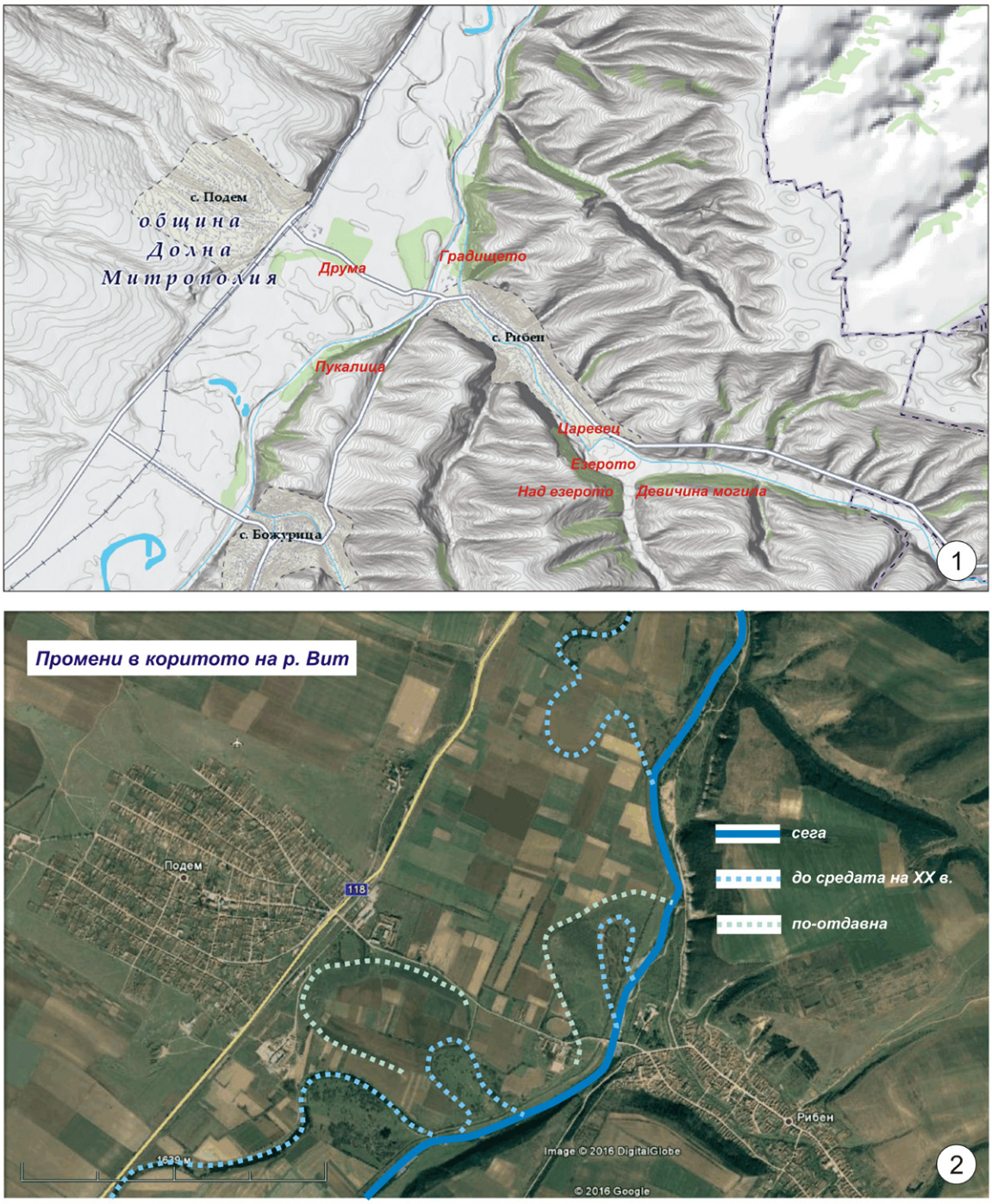
Chalcolithic to Medieval period, settlement, cult practices, pagan sanctuary, Roman roads, *burgus*, forticications, *Ad putea*

Местоположение, топография, палеогеография

Село Рибен отстои на 23 км северно от областния център Плевен. Разположено е непосредствено на изток от течението на р. Вит, в широка странична долина, която се явява естествен завършек на голяма по площ и силно разклонена долинна система, дълбоко врязана във високото плато над десния бряг на Вит (обр. 1.1).

В научната литература се съдържат сведения за девет археологически обекта, регистрирани досега в селското землище (Митова-Джонова 1979, 60-61 № 382-389). С безспорно най-голяма популярност сред тях се ползва Градището, ситуирано в северозападните покрайнини на Рибен. Именно с него – правомерно или провизорно, както ще стане ясно от изложението по-нататък, традиционно се свързват мнозинството от археологическите паметници, открити при различни обстоятелства в чертите и в околностите на селото през първата половина на XX в.

В книжовния български език (а и във всички славянски езици – разбира се, с

Обр. 1. Околностите на с. Рибен: 1. Ландшафт и топонимия; 2. Промени в коритото на р. Вит (автор С. Торбатов)

Fig. 1. The surroundings of the village of Riben: 1. Landscape and toponymy; 2. Changes in the riverbed of river Vit (author S. Torbatov)

характерните фонетични особености) с думата *„градище"* се означава място, където има развалини от древен град или крепост. В по-ново време думата е придобила характер на специфична археологическа категория, под която се подразбира укрепено място въобще, независимо от неговата типологическа характеристика, топографско ситуиране и хронология (Велков 1950, 157; Авдусин 1980, 5, 90-91; Матюшин 1996, 41; Торбатов 2016а, 348-349, бел. 1).

Рибенското градище се издига непосредствено на северозапад от последните селски дворове[1]. Заема хълмообразно възвишение в края на скалист полуостров, очертан в крайречното плато над десния бряг на Вит от един дълъг и широк дол, който се влива от североизток в долината, където е разположено с. Рибен. Възвишението е отделено от останалата част на полуострова с ясно очертана шийка и седловина, която е била изкуствено задълбочена чрез прокопаването в нея на ров. Теренът е с изявена денивелация от север към юг и с отчетлив, макар и по-слабо изразен наклон от централната надлъжна ос в западна и източна посока. Склоновете на юг и запад са скалисти и много стръмни. Източният склон е по-полегат, но и той е труднодостъпен. Що-годе нормален подход има само от север, откъм платото. Площта на градището се определя в досегашните публикации на 10-13 дка (Митова-Джонова 1979, 60 № 383; Бънов 2014, 330). В действителност обаче годната за някакъв вид човешко усвояване територия обхваща само билната тераса на възвишението, чиято площ не надхвърля 4 дка (обр. 2.1-4).

Необходимо е да се направят и някои важни уточнения, с оглед изясняване палеогеографската ситуация в района. В историческо време коритото на р. Вит е претърпяло съществени промени (обр. 1.2). До корекцията от средата на XX в. реката е описвала множество меандри[2], които в по-далечното минало са били още по-широки. Това и досега личи на терена и на въздушните снимки, във вид на т. нар. мъртвици – отдавна затлачени древни речни ръкави, споменът за съществуването на които все още се е запазил в локалната топонимия[3]. Ниският терен, силно лъкатушещото речно корито и бавният воден отток са създавали предпоставки за периодични наводнения и заблатявания на долината на Вит по долното течение на реката, често превръщайки я в труднопреодолимо препятствие. Хидрографската картина в района се допълва от безименната Рибенска селска бара, която до неотдавна е следвала естественото си корито, плътно опасвайки градището от югозапад и запад.

Още от времето на османското владичество Рибенското градище е служило на околното население като удобна кариера за добив на строителен материал. Тази практика е продължила докъм средата на XX в., а през последните няколко десетилетия тук се развива интензивна иманярска дейност, довела до силно обезличаване на все още съхранената археологическа субстанция и значителни нарушения на стратиграфията на културните напластявания.

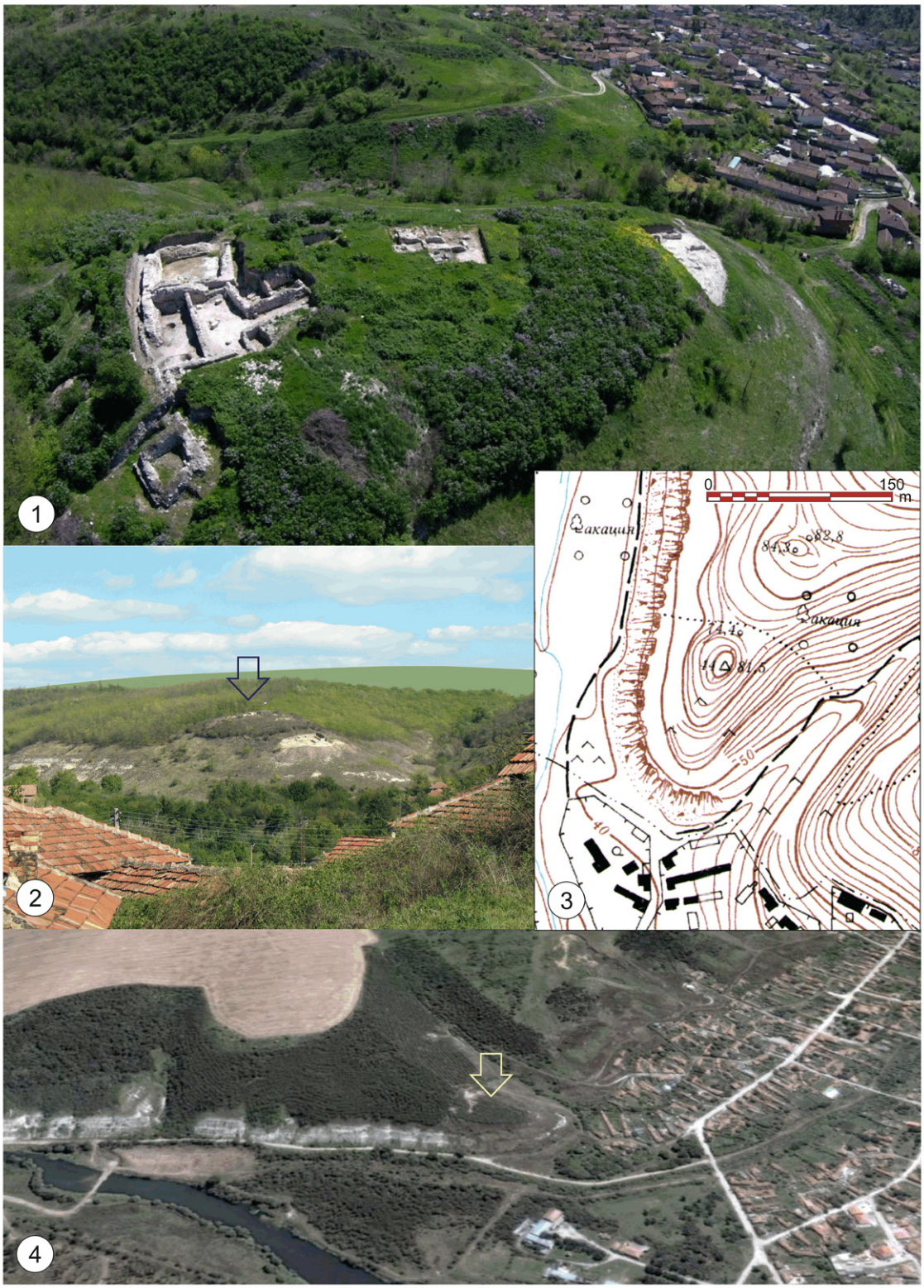
Случайни находки и идентификационни хипотези

---

1 В регистъра на археологическите паметници в Плевенски окръг (Митова-Джонова 1979, 60 № 383) местоположението е погрешно посочено „*в североизточния район на селото*". Грешката е репродуцирана в две по-ранни работи на М. Маджаров, като в тях, освен това, местността е неправилно наименувана „Царевец" (Маджаров 1990, 21; Маджаров 2004, 37). В действителност, въпросната местност се намира в югоизточните покрайнини на селото, в района на някогашния стопански двор. В по-нова своя работа (Madzharov 2012, 9) авторът вече правилно поставя „Градището" на северозапад от Рибен, но и тук местността отново е означена с името „Царевец".

2 Това състояние е съвсем точно отразено в руската триверстова карта (мащаб 1:126 000), издадена след Освободителната война от 1877-1878 г.

3 Така, до 1935 г. съседното на Рибен село Подем е носило името Мъртвица. Според В. Миков (Миков 1943, 189), това се дължи на неговото разположение „на сянка", но истинската причина е отдавна престаналият да функционира и превърнал се в голямо по площ блато някогашен ръкав на р. Вит, описващ широка дъга непосредствено на югоизток от селото.

Обр. 2. „Градището" край с. Рибен: 1. Поглед от северозапад (снимка от https://www.facebook.com/Въздушна-фотографияАлександър-Дишков). 2. Поглед от югозапад (снимка С. Торбатов); 3. Топографски план; 4. Поглед от запад

Fig. 2. The "Gradishteto" hill site near Riben: 1. View from the northwest (aerial photo by A. Dishkov: https://www.facebook.com/Въздушна-фотографияАлександър-Дишков); 2. View from the southwest (photo by S. Torbatov); 3. Topographic plan; 4. View from the west

Първото известие за Градището край Рибен дължим на В. Добруски, който го посочва като местонамиране на един „*отломък от камък*" с остатъци от надпис, намерен заедно с фрагмент от надгробен паметник с релефно изображение на погребално угощение (Добруски 1901, 769-770, № 72). Надписът (сега изгубен) е бил зле запазен и от него сигурно е разчетено само името *Valens*. Впоследствие той е включен без коментар в корпусните издания (CIL III Suppl./II 14421[1] = ILBulg. 217).

Следващите споменавания на Градището са в две работи на И. Велков. В първата от тях авторът съобщава, че то, „*отдавна и систематически разкопавано от иманяри*", през зимата на 1922 г. „*било разкопано в по-голям размер за вадене на камъни, особено в северната част, където е открито едно по-голямо помещение (10 х 10 м)*". Там били намерени фрагменти от колони, архитрави, тухли, керемиди, а сред тях – торсо от мраморна статуя на мъж, вероятно съставляваща част от статуарна група (Велков 1926, 156-157) (обр. 3.3). В другата си работа И. Велков допълва, че унищожението на същото помещение („*градено с тухли*") продължило и през есента на 1923 г. В него били открити (отново?) части от архитрави и колони, но почти всичко било ограбено и разхвърляно, а много от камъните били отнесени за градиво в селските къщи. По щастливо стечение на обстоятелствата обаче, в Народния музей в София попаднала една намерена сред развалините, частично запазена мраморна статуя на Сатир, отъждествена с реплика на произведение на Праксител (Велков 1926/27, 61-62) (обр. 3.4). Според автора, статуята датира от II в. и е била изработена вероятно от ателие в Рим или Италия (Велков 1926/27, 66-67). Според съвременните изследвачи, в случая става дума по-скоро за продукт на провинциално ателие в Тракия (Bartman 1992, 100: втора половина на II в.) или в Ескус (Рехо 2000, 60: втора четвърт на II в.).

През първите десетилетия на XX в. в различни научни издания са съобщени още няколко интересни археологически находки от Рибен: горна част от варовиков олтар с посвещение на *Iuppiter Optimus Maximus Tamitenus* (Кацаров 1911, 180-181 = ILBulg., 214) (обр. 3.5); варовиков коринтски капител и глава от мраморна статуя (Филов 1911, 276, 278); бронзова лампа, бронзова статуетка на Хермес и бронзов бюст-апликация на вакханка (Велков 1928/29, 372-373). Въпреки че в посочените публикации местонамирането на изброените артефакти е отбелязано с „*в*", „*при*" или само „*Рибен*", незнайно защо в някои по-нови съчинения всички те априорно се разглеждат като произхождащи именно от Градището (Митова-Джонова 1979, 60 № 383; Маджаров 2004, 38), при положение, че в чертите и в недалечните околности на селото са регистрирани три (!) селища от римската епоха, на две от които са локализирани и некрополите (Митова-Джонова 1979, 60 № 385-386, 388-389). Що се отнася до самите паметници, повечето от тях впоследствие са били нееднократно коментирани в научната книжнина. Например, за датировката на олтара с посвещение на Юпитер са изказани различни предположения: най-общо в III в. (Seure 1920, 14-15 Nr. 129); в периода 198-211 г. (Боянов 2008, 334 № 60); във втората половина на II в. (Александров 2013, 309 № 220). Допуска се още, че паметникът, представляващ частно посвещение от името на ветерана *M. Iulius Frontinianus*, е бил поставен вероятно в неговата вила или в някое село, където той се е заселил (Александров 2013, 187). Варовиковият капител се причислява към групата на т. нар. четирилистни колонни римско-коринтски капители и се датира във втората половина на II/първа половина на III в., като се счита за твърде вероятно да произхожда от някое светилище (Петрова 1992, 42-44; Димитров 2007, 441 № 184). Бронзовата статуетка на Хермес е от III в. и принадлежи към специфичен александрийски тип в иконографията на божеството, отразяващ неговата синкретизация с египетския Тот

Обр. 3. Случайни находки от землището на с. Рибен: 1. Глава от женска статуя (по Филов 1911, 278, обр. 12); 2. Бронзова статуетка на Хермес (по Илиева 2014, 45); 3. Торсо на мъжка статуя (по Велков 1926, 156, обр. 226); 4. Статуя на Сатир (по Рехо 2000, 60); 5. Алтар с посвещение на Iuppiter Optimus Maximus Tamitenus (по Кацаров 1911, 180, обр. 5); 6. Бронзова лампа (по Кузманов 1992, 144, № 422а-б); 7. Керамични лампи (по Митова-Джонова 1979, 120, обр. 81в)

Fig. 3. Stray finds from the surroundings of of Riben: 1. Head of a female statue (after Филов 1911, 278, обр. 12); 2. Bronze statuette of Hermes (after Илиева 2014, 45); 3. Torso of a male statue (after Велков 1926, 156, обр. 226); 4. Statue of Satire (after Рехо 2000, 60); 5. Altar with dedication to Jupiter Optimus Maximus Tamitenus (after Кацаров 1911, 180, обр. 5); 6. Bronze lamp (after Кузманов 1992, 144, № 422а-б); 7. Ceramic lamps (after Митова-Джонова 1979, 120, обр. 81в)

(Илиева 2014, 45) (обр. 3.2). Съхраняваната в колекцията на Националния археологически музей в София бронзова лампа от Рибен е класифицирана към обособения Тип XLIX (*Лампи с отворен резервоар и дегенерирали волути в основата на фитилника*) и датира от I-II в. (Кузманов 1992, 52 № 422) (обр. 3.6). Първоначално изказаната хипотеза, че женската скулптурна глава може би представя императрица от III в., не се поддържа от по-късните изследвачи. Предполага се, че е възможно действително да става дума за портрет от времето на Антонините или Северите, който обаче произхожда от вотивна или гробна статуя в естествена големина (Seure 1925, 29-30 Nr. 259). Според друго мнение, главата от Рибен категорично се тълкува като официален портрет и се счита за най-късния известен засега портрет по нашите земи от III в., преди времето на Тетрархията (Попова-Мороз 1988, 5) (обр. 3.1).

В научната литература се приема, че един от „*античните*" некрополи, локализирани в селското землище, има пряко отношение към Рибенското градище. Същият се намира в м. Пукалица на височината в югозападния край на селото, между шосето за Божурица и десния бряг на Вит (Митова-Джонова 1979, 60 № 384). Първото известие за неговото съществуване датира от август 1920 г., когато тук бил разкопан един гроб, ограден с две преупотребени надгробни плочи с латински надписи[4]. В гроба били намерени „*четвъртити тухли и кости*", а главата на погребания „*била поставена на изток*" (Велков 1921, 70). Последното напълно изключва възможността покойникът да е принадлежал към християнското вероизповедание. Не мога да не се съглася със заключението на И. Велков, че гробът е от по-късно време спрямо датировката на употребените за градежа му стели, но не намирам никакви основания да приема неговото предположение, че „*камъните с надписи са донесени вероятно от градището, което се намира на хребета на север от селото*" (Ibidem). Много по-правдоподобно изглежда те да са били извлечени от римския некропол в м. Царевец, на територията на който са били регистрирани (и продължават да се регистрират!) множество погребения в прецизно изработени каменни саркофази (Митова-Джонова 1979, 60 № 386)[5], със сигурност датиращи от ранната римска епоха. Съществуването на некропола в м. Пукалица обаче е неоспорим факт, а и атрибуцията му към „*античността*" (?) също не буди съмнение[6], ако се доверим на една приложена към публикацията снимка, на която са представени три произхождащи оттук керамични лампи (Митова-Джонова 1979, 120, Обр. 81в)[7]. Всички те принадлежат към добре познати типове, широко разпространени в българските земи през късноримския период и първата фаза на ранновизантийския период (обр. 3/7): а) *Долномизийска, с къс закръглен фитилник, ограден*

4 Надписите са публикувани от И. Велков отделно (Велков 1922, 213-214). Включени са от Б. Геров в корпуса на латинските надписи от България, открити между реките Искър и Янтра (ILBulg. 215-216). Многократно са споменавани в специализираната литература по различни поводи. Предложената от Б. Геров датировка на първия от тях в края на I/началото на II в. се приема единодушно, но мненията за втория (недатиран от Б. Геров) се разминават: първа половина на III в., след 212 г. (Conrad 2004, 250 Nr. 466); края на II/начало на III в. (Боянов 2008, 334 № 58); първа половина на III в. (Matei-Popescu 2010, 161; Александров 2013, 320 № 307). В посочената работа на Ф. Матей-Попеску имената на споменатия в епитафията ветеран са предадени неправилно във вида *M. Aurelius Silvanus*. В действителност буквата *M* е част от началната формула *DM* (*Dis Manibus*).

5 Такива са били видяни и документирани от д-р Иво Чолаков (НАИМ-БАН) при посещението му на обекта през 2013 г. Сърдечно му благодаря за предоставената информация и снимков материал!

6 Недалеч (?) от това място е идентифициран и ранносредновековен некропол, от който произхождат две погребения в урни (Wendel 2005, 169).

7 Вероятно поради досадна печатна грешка, анотацията към въпросната снимка гласи: „*Материали от праисторическото селище край с. Рибен*" (Митова-Джонова 1979, 121).

с права линия на плещите (III – началото на IV в.); б) *Ладиевидна* (края на IV-V в.); в) *Биконична с конкавен диск* (III-V в.) (Кузманов 1992, 22-25, 40, 46).

Особено внимание трябва да се отдели на предложената досега в научната книжнина интерпретация на Градището край Рибен.

В. Добруски определя обекта просто като „*римско градище*" (Добруски 1901, 770).

В. Аврамов е първият учен, който свързва с. Рибен с римската пътна станция *Ad putea*, отбелязана в *Tabula Peutingeriana* на пътя от Ескус за Филипопол, между началния пункт *Oescus* и следващата *Storgosia*, отстояща на 7 римски мили в южна посока (Tab. Peut. Segm. VII, 1)[8]. Разстоянието между *Oescus* и *Ad putea* не фигурира в картата, очевидно поради пропуск на средновековния копист на документа[9]. Предложената локализация на станцията обаче не е умозрителен продукт, а резултат от правилно избрания и стриктно следван от автора метод, а именно: „*самият път да ми покаже, каква е била посоката му. И не само това: самият път да ни посочи още, де са лежали станциите му*" (Аврамов 1914, 230). Твърде показателно е, че според изричното уверение на В. Аврамов: „*От Ескус дотук* [с. Текия, сега Христо Даново, Карловско – б. м. С. Т.] *ние вървяхме по самите следи на Траяновия друм, калдъръмът на който и днес стои запазен почти в по-голямата си част на цялото му протежение и на много места и сега служи на местното население*" (Аврамов 1914, 232). За конкретно занимаващия ни случай е най-добре отново да приведа цитат от същото съчинение: „*Пътят минавал през Брест, Злокучене и Комарево, пресичал р. Вит и е влизал в малката котловина при с. Рибен, дето е лежала втората пътна станция Ad Putea* (sic), *или „при изворите", каквито и сега съществуват тук в голямо количество. От тази станция пътят е вървял на юг, през землището на с. Буковлък ...*" (Аврамов 1914, 231). От текста е пределно ясно къде точно локализира В. Аврамов пътната станция *Ad putea*, поради което е некоректно да му се вменява отъждествяването ѝ с „*развалините на градището при с. Рибен*", както се твърди в едно по-ново съчинение (Маджаров 2004, 36-37).

С позоваване на В. Аврамов, Ж. Сьор също поставя *Ad putea* „*à Riben sur le Vid*", без да е ясно обаче откъде авторът е почерпал приведеното в текста сведение за наличието тук на „*restes d'aqueduc*" (Seure 1923, 124).

Съвсем неоднозначно стои въпросът с определението на Рибенското градище в работите на И. Велков. В повечето от тях се поставя знак на равенство между пътната станция *Ad putea* и най-общо с. Рибен (Велков 1921, 70: „*...с. Рибен, старата станция Ad Putea...*"; Велков 1926/27, 61: „*...старата римска станция Ad Putea, сегашното село Рибен...*"), дори с уточнението, че въпросната станция „*се е намирала на отсрещната* [в конкретния текст се визира „източната" – б. м. С. Т.] *страна на селото*" (Велков 1922, 214). Изненадващо обаче, в друга работа същата е идентифицирана с Градището (Велков 1926, 156), докато в по-късна публикация последното е представено като „*малка римска крепост*", но с твърде озадачаващо обобщение в края, което буквално гласи: „*По самите постройки в градището, по другите находки, по самото местоположение, осо-*

---

8 Преди В. Аврамов, Ф. фон Херберт изказва мнение, че *Ad putea* "*cannot have been far from the present hamlet Demirkiui* [= Биволаре, Плевенско]" (Herbert 1896, 7).

9 През 1916 г. К. Милер, който също поставя *Ad putea* при Рибен, предлага конектура от 14 римски мили за разстоянието между *Oescus* и *Ad putea*, съответстваща на дължината на изобразената върху картата в непосредствено съседство пътна отсечка от *Oescus* до *Utus* по трасето на Крайдунавския път (Miller 1916, 585: „*Die Zahl 14 neben Esco sollte doppelt stehen*"). Конектурата се приема без възражения от съвременните изследвачи, макар действителното разстояние между двата пункта по трасето на пътя да възлиза на не по-малко от 29,5 км, т. е. около 20 римски мили.

бено по близостта на изобилния извор може да се съди, че тук не е бил само един обикновен кастел. Съществувало е по-голямо селище, живели са хора с по-голяма култура, които са познавали и са ценели паметниците на старото изкуство" (Велков 1926/27, 61, 68).

Лутанията на И. Велков въобще не са повлияли на Я. Тодоров, който безрезервно приема предложената от В. Аврамов локализация и поставя пътната станция *Ad putea* „*nel bacino del villaggio di Riben, ricco di acque sorgive*" (Todorov 1937, 31).

Повече от 40 години по коментирания въпрос не са изказвани мнения, но в публикувания през 1979 г. регистър на археологическите паметници в Плевенски окръг пътната станция отново е отъждествена с Градището край Рибен, а обектът е обозначен като „*Антична крайпътна станция и крепост – Ad putea*" (Митова-Джонова 1979, 60 № 383)[10]. Малко по-нататък в същото съчинение, след представянето на още седем „*антични*" обекта (три селища, три некропола и един водопровод), авторката приключва раздела за селското землище със следното странно обобщение: „*Разкритите селища в непосредствена близост с трите извора, техните размери и характер, както и близостта им до римския път и до старото праисторическо селище, дават основание да допуснем, че може би ранната Ad putea се е намирала именно тук и едва през късната античност, аналогично на останалите селища от империята, по стратегически съображения кастелът е преместен на естествено защитения хълм, доминиращ над цялата речна долина*" (Митова-Джонова 1979, 61). Приведеният обширен цитат не само практически обезсмисля предложената по-рано локализация на пътната станция, но и сам по себе си съдържа редица несъобразности, което закономерно налага един по-обстоен коментар.

Пътните станции в Римската империя възникват като структурен елемент на институцията на държавната поща, учредена в годините на управлението на император Август. Предназначението им е било да способстват за бързото и безпрепятствено, денонощно и целогодишно съобщение между столицата и най-отдалечените краища на империята, както и в границите на отделните провинции и помежду им. Пътните станции се различавали по статут и външен облик и обикновено представлявали комплекс от постройки с различна функционална същност, а понякога – и цели сградни агломерации. Стриктни изисквания за разстоянието между пътните станции не са съществували, но те задължително били разполагани край самото пътно трасе, като едно от главните условия при избора на място за тяхното ситуиране е било наличието на изобилни водоизточници (вж.: Торбатов 2004а, 80-83 и цитираната там литература). Предвид изложеното, отъждествяването на Градището край Рибен с пътната станция *Ad putea* се явява *nonsense*, противоречащ на познанията относно теорията и практиката на римското пътно строителство.

Т. нар. „*антични*" обекти в землището на Рибен, с изключение на некропола в м. Пукалица, за който вече стана дума по-горе, всъщност датират от римската епоха. Нито едно от представените три селища не е било укрепено, а следователно за никакво „преместване на кастел" не може да става и дума, тъй като такъв тук по-рано просто не е съществувал. Следва да поясня, че „кастел" (*castellum*) е понятие от областта на военната история и архитектура и представлява универсален термин за означаване на тези военни укрепления, които са се явявали базови лагери на войскови подразделения, независимо дали гарнизонът им е бил съставен от легионери или помощни час-

10 За неточностите при определянето на местоположението на обекта и за неправомерното отнасяне към него на редица случайни находки от територията на Рибен вече няколко пъти стана дума в текста по-горе.

ти (Торбатов 2000, 12-15; 2004б, 34-35). Досега от близките и по-далечни околности на Рибен няма никакви данни за постоянно стациониране или временно пребиваване по тези места на военни части нито през римската епоха, нито през Късната античност.

Представената информация за обектите в местностите Девичина могила и Голяма осойна (Митова-Джонова 1979, 60-61 № 388-389) е твърде обща и не позволява сигурно определяне на техния функционален тип. Освен това, те се намират съответно на 2,5 и 6 км от селото (Митова-Джонова 1979, 6061 № 388-389), а не „*в непосредствена близост с трите извора*", както се твърди в коментирания текст. Напротив, внушителните размери и развитата инфраструктура на селището в м. Царевец (Митова-Джонова 1979, 60 № 385-387) еднозначно налагат отъждествяването му със значителен викус[11], с основание причисляван дори към категорията на т. нар. „полуградски викуси" (Динчев 1996, 100). Предвид разположението му в непосредствена близост до три изобилни извора (сега каптирани и използвани за водоснабдяването не само на с. Рибен, но и на отдалечения на повече от 20 км гр. Гулянци!), отъждествяването му с римската *Ad putea* е практически безалтернативно. Тъй като стратегическият военен път от Ескус за Филипопол принадлежи към най-ранните строежи с имперско значение, осъществени в днешните български земи наскоро след установяването в тях на римска власт, по всяка вероятност именно трасирането на въпросния път през тези места и изграждането тук на една от неговите пътни станции има приоритетна роля за развитието на селищния живот в околностите на Рибен през първите векове на римската епоха. Благоприятните икономически и природо-географски условия безспорно са се оказали мощен стимул за ранното (най-късно от края на I в. насетне) установяване в района на ветерани (Боянов 2008, 137-138). Вярно е, че в случая едва ли може да се говори за организирано ветеранско заселване, но малко вероятно е да иде реч и за **изцяло** рекрутирани от тази област войници, които след уволнението си са се завърнали по родните места (така в: Боянов 2008, 139)[12].

Топонимът *Ad putea* е засвидетелстван в античната писмена традиция единединствен път във връзка с долнодунавските земи[13] – в *Tabula Peutingeriana*, съдържащата се в която информация със сигурност предхожда административните реформи на император Диоклециан и в огромната си част възхожда още към началото на III в. (Торбатов 2016б, 23). Засега не са обнародвани материали, които да допринесат за изясняване на въпроса дали пътната станция *Ad putea* и развилият се край нея обширен едноименен (?) викус са преживели масираните варварски нашествия от средата на III в. При това положение, без реални археологически доказателства за селищен континюитет употребата на топонима в късноантичен контекст е неправомерна.

В обзорната си публикация от 1990 г. за римския път Ескус – Филипопол М. Маджаров съвсем правилно поставя пътната станция *Ad putea* „*в равнинната част*" на с. Рибен (Маджаров 1990, 21). Пак тук за пръв път е предложено сполучливо отъждествяване на масивната постройка с „*форма близка до квадрат със страна 10 м и дебелина*

---

11 Според Б. Геров през II в. пътните станции, сред които и *Ad putea*, се развили вече в по-малки или по-големи селища с градски живот (Геров 1950/51-1951/52, 23).

12 Така например, за ветерана *L. Varronius Felix*, чието име фигурира в един от надписите от Рибен (ILBulg. 215), се приема, че се е уволнил преди изтеглянето на V Македонски легион от Ескус в 106 г., а за този период е установено, че повечето от войниците в легиона носят оригинални италийски имена и произхождат от Италия или от старите италийски колонии с напреднала романизация (Александров 2013, 55).

13 Идентичен топоним, но изписан по малко по-различен начин (*Ad Putea*), е познат и в провинция *Hispania Tarraconensis*, отново като име на пътна станция (It. Ant., 447, 3 – ed. Cuntz).

на зида 1,50 м" в Градището, за която се говори в две от вече споменатите работи на И. Велков (Велков 1926, 156; 1926/27, 61), с „*фрура (стражева кула)*", имаща отношение към охраната на преминаващия в подножието на хълма римски път. Съвсем изненадващо, в две по-късни свои работи М. Маджаров се отказва от правилното си първоначално становище и възприема напълно несъстоятелната теза на Д. Митова-Джонова за идентичността на Градището край Рибен с пътната станция *Ad putea* (Маджаров 2004, 36-38; Madzharov 2012, 9-10[14]).

Археологически проучвания през 2013-2015 г.

В края на XX и началото на XXI в. Рибенското градище става обект на иманярски набези с особено голяма интензивност. Само малка част от находките впоследствие попадат при различни обстоятелства във фондовете на Регионалния исторически музей в Плевен: варовиков жертвеник с изображение на Дионис, варовикова скулптура на Херакъл върху постамент, ара с посветителен надпис, бронзов крак от статуя на Херакъл (Бънов, Найденов 2013, 40; Бънов 2014, 330)[15]. През 2013 г., с цел пресичане на системното унищожаване и разграбване на обекта, Община Долна Митрополия инициира провеждането на спасителни археологически разкопки, които от следващата година прерастват в редовни. Ръководител на проучванията през първите три сезона (2013-2015 г.) е П. Бънов от РИМ – Плевен, а резултатите от тях са кратко, но достатъчно информативно представени в съответните томове на поредицата „Археологически открития и разкопки". По отношение характеристиката на обекта, в първия отчет се отбелязва, че „*това не е същинската крайпътната станция от I в., а укрепено селище, изградено към нея след средата на III в.*", както и че „*доста преди мястото да бъде укрепено, тук е съществувал храм, построен през II или III в.*" (Бънов 2014, 330). В следващия отчет в определението се появяват не само нюанси, но и съществени различия, като сега вече се твърди, че храмът от II–III в. се е намирал конкретно **в южната част** на възвишението, а Градището като цяло е оприличено на „*укрепено селище – кастел, ... по-късен етап от развитието на крайпътната станция „Ад Путеа"* (Бънов, Дяков, Найденов 2015, 441). Почти същото се среща и в отчета за кампанията през 2015 г., но функционалният тип тук вече е конкретизиран като „*кастел*" (Бънов, Дяков 2016, 469). Въпреки всичко това, а и в очевиден дисонанс с придобитите през 2014-2015 г. находки от ранножелязната (?) епоха и Средновековието, дали основание в текста изрично да се говори за обитаване на мястото и през X-XI в., в заглавията на съответните отчети обектът продължава да се именува „*Крайпътна станция – кастел Ад Путеа*".

Проучванията през периода 2013-2015 г. са проведени в 6 сектора, в които е работено с различна интензивност[16] (обр. 4).

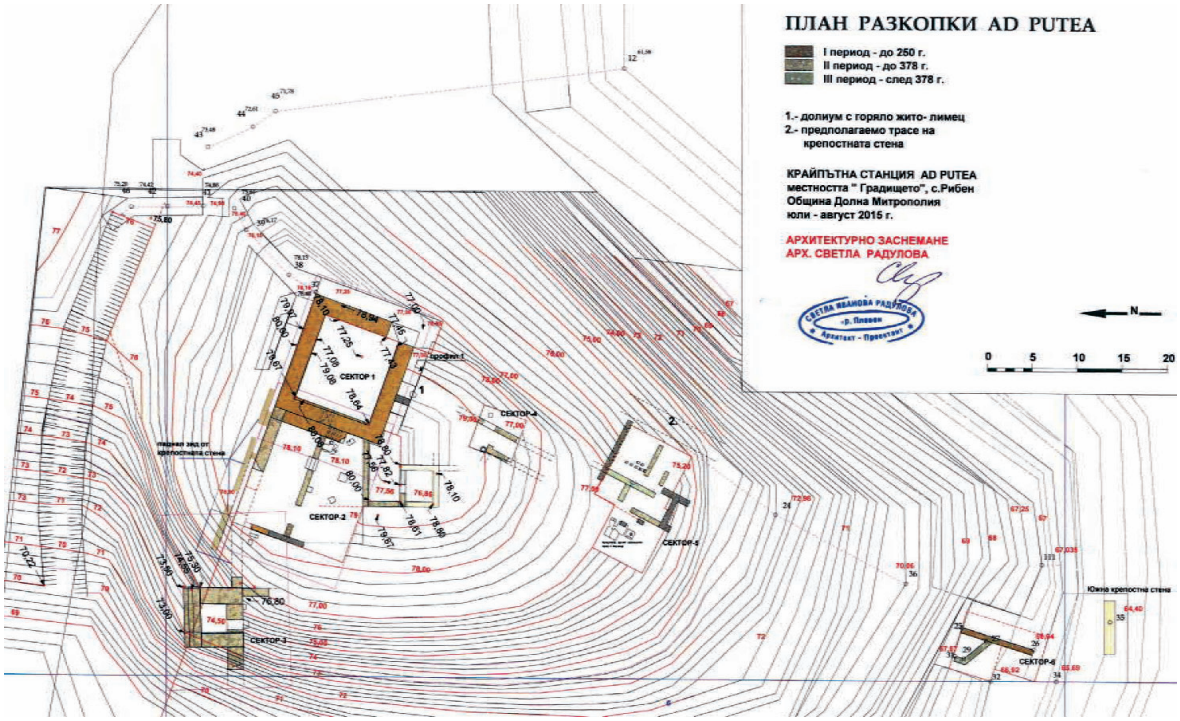
В Сектор 1 (2013-2015 г.), разположен в североизточната част на обекта, са изцяло разкопани (отвътре и отвън) останките на идентифицираната още от М. Маджаров

---

14 Поместеният в „Tabula Imperii Romani – K-35/2 – Philippopolis" текст се явява превод на английски език на съответния раздел от публикуваното по-рано на български език монографично изследване за пътя Ескус – Филипопол.

15 В друга публикация, без конкретизация, се споменават общо четири ари от това място, постъпили в Плевенския музей (Бънов, Дяков 2016, 471-472).

16 Следващите бележки обобщават публикуваните данни в: Бънов 2014, 330-333; Бънов, Дяков, Найденов 2015, 441-444; Бънов, Дяков 2016, 469-473. Конкретният източник е посочен само в случаите, когато се привежда цитат.

Обр. 4. Археологически проучвания на през 2013-2015 г. (по Бънов, Дяков 2016, 470, обр. 1)
Fig. 4. Archaeological excavations in 2013-15 (after Бънов, Дяков 2016, 470, обр. 1)

стражева кула, като е потвърдено изказаното от него предположение[17], че същата е била замислена и построена като самостоятелно съоръжение с наблюдателни и охранителни функции. Терминологично кулата е определена като бург (*burgus*). Допуска се, че тя е била триетажна, първият от които е бил дълбоко вкопан в заварения терен и фактически е представлявал мазе. Отсъствието на вход на запазената височина на зидовете е дало основание да се предположи, че влизането се е осъществявало от втория етаж, чрез стъпала от външната страна. Кулата е с външни размери 13,40 х 12,25 м, при дебелина на стените 1,80 м. Градежът е в *opus mixtum*, с триредови тухлени пояси, от които е запазен само най-долният, разположен на височина около 1,50 м над подовото ниво. Спойката е от много здрав хоросан, примесен с дребно счукани тухли. При оформянето на ъглите е отбелязано използване на множество преупотребени големи варовикови квадри, извлечени от някаква масивна по-стара постройка – вероятно от храм, съществувал на хълма през II-III в. Времето на изграждане на кулата не е прецизирано, но се твърди, че наскоро след това, „*в средата на III в.*", тя е била опожарена (Бънов и др. 2015, 441). Над подовото ниво в сутерена, оформено от трамбована пръст и изравнен материков терен, е разчистен пласт с дебелина до 0,50 м, съдържащ горели греди от покривната конструкция и нападали керемиди. Пластът над него първоначално е оприличен на „*пълнеж от плътна пръст, достигащ във височина до дълбоките отвори в тухления пояс*", с който „*вероятно подовото ниво на първия етаж е било издигнато в един по-късен период – след VI в.*", като самото преустройство е датирано „*най-вероятно по времето на император Юстиниан I*" (Бънов 2014, 331). Впоследствие обаче, за пласта над рухналия покрив се говори вече като за „*насип*", сред находките от който са отбелязани седем медни монети, отсечени „*в последните десетилетия на III*

17 Вж. текста по-горе.

и през целия IV в." (Бънов, и др. 2015, 441).

В Сектор 1 е регистриран и склад за зърнени храни, пристроен от юг към кулата. Сигурно е установено, че той е бил опожаряван два пъти – „*в средата на III в.*" и в „*последната четвърт на IV в.*" (Бънов, Дяков 2016, 471).

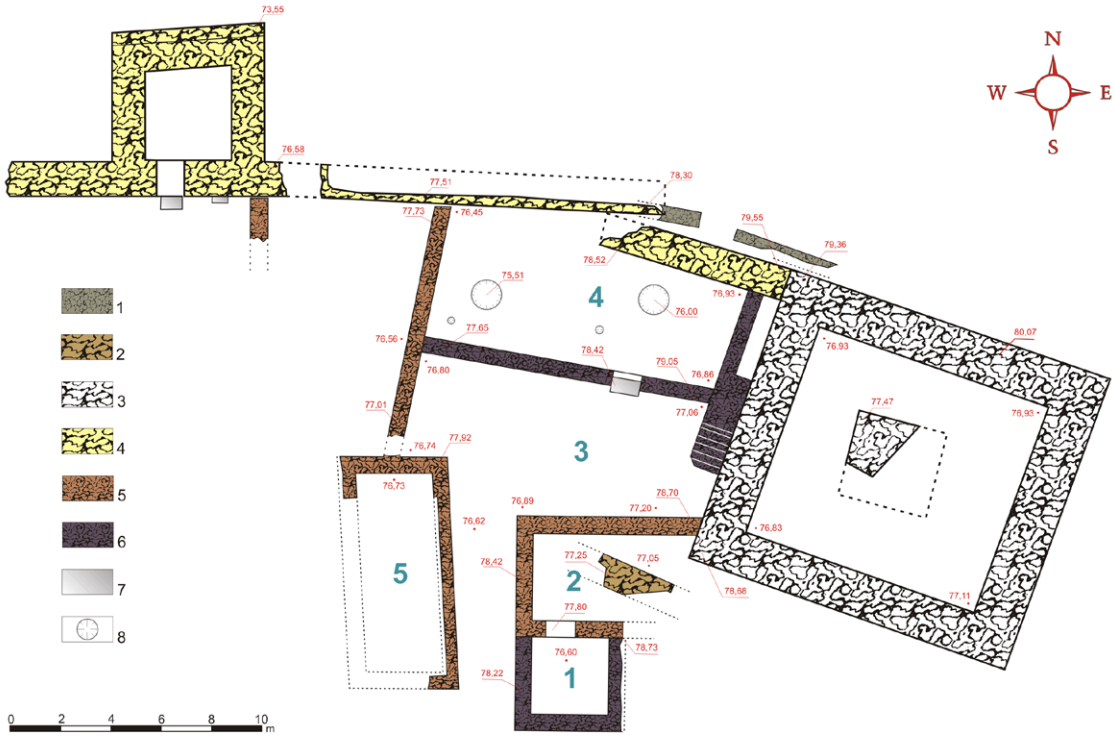
Сектор 2 (2013-2015 г.) е разположен непосредствено на запад и югозапад от кулата. Тук частично са проучени 4 помещения, получили поредни номера от 1 до 4, съобразно последователността на тяхното регистриране. Всички те са с каменни основи, а градежът им във височина е бил от кирпич и колово-плетена конструкция, обилно обмазана с глина. Покрити са били с керемидени покриви. Три от помещенията са прилепени от запад към кулата. Събраният керамичен материал е отнесен към периода „*от средата на III до края на IV в.*" (Бънов, Дяков 2016, 471), а съобщените монетни находки датират от времето „*на императорите Галиен, Валент, Теодосий I и Аркадий*" (Бънов 2014, 333). В помещения 3 и 4 са открити добре обработени варовикови блокове, база за колона и две ари с латински посветителни надписи, за които се предполага, че също са пренесени от храма или някаква друга голяма обществена постройка от римската епоха. Съвсем изолирано сред находките стои един анонимен византийски фолис клас А2 от края на X/началото на XI в., намерен в северната част на сектора.

Сектор 3 (2013-2014 г.) е обособен в северозападната част на обекта. В него са разчистени останки от кула и крепостна стена, изградена „*през късната античност, в източна посока, към стражевата кула*" (Бънов и др. 2015, 443). Твърди се, че крепостен зид, чиято дължина се изчислява на 22 м, е имало само тук, „*на най-уязвимото място в северозападната част на укрепения хълм*", като „*в средната му част е оформен входът към вътрешността на укреплението*", но начинът на оформяне и ширината му „*не са съвсем ясни*", поради значителните разрушения (Бънов, Дяков, Найденов 2015, 443). Планът на кулата е посочен като квадратен, с вътрешни размери 3,60 х 3,60 м и с дебелина на фронталната (северна) стена 1,90 м, а на останалите – 1,30 м. Като цяло, градежът е от едри ломени камъни, споени с хоросан, но външното лице на северния зид е било оформено с квадри, ограбени от местното население в ново време. И в този сектор се съобщава за намерени преизползвани по-ранни архитектурни детайли.

В Сектор 4 (2014 г.), намиращ се на около 9 м южно от стражевата кула, са частично разкрити две помещения, разделени от зид, в който е оформен вход. Градежът е от ломени камъни на спойка от кал. Предполага се, че помещенията са съставлявали част от работилница. Подемният материал е датиран в IV и началото на V в. В градежа на друг зид със същите конструктивни особености е регистрирана поредната сполия – варовиков жертвеник с кръгло жертвено корито на горната страна.

Сектор 5 (2014-2015 г.) отстои на 11 м южно от Сектор 4. Тук са проучени зле запазени останки от сграден комплекс, едно от чиито помещения е било снабдено с хипокаустно отопление. Комплексът е изграден стъпаловидно, съобразно с наклона на терена в южна посока. Западно от него е разчистена площадка от преупотребени каменни блокове и архитектурни детайли. Поради съвременни намеси, „*почти липсва стратиграфия*". Разкритите структури са датирани „*между 270 и 376 г.*" (Бънов, Дяков 2016, 471), като горната граница е изведена от намерената в сектора колективна находка от 65 монети, включваща емисии на Валентиниан, Валент и Грациан. Макар и намерени без контекст, няколко керамични фрагмента са указание за обитаване на терена и през ранното средновековие.

Сектор 6 (2015 г.) обхваща най-южната част на хълма, където проучвателите предполагат, че се е намирала култовата сграда, съществувала преди изграждането на

Обр. 5. План на северните сектори на „Градището" край с. Рибен според резултатите от проучванията през 2016 г.: 1. Градежи с непрецизирана датировка (КЖЕ?); 2. Градежи от римската епоха (II-III в. сл. Хр.); 3. Бург от края на III/началото на IV в.; 4. Крепостна стена от средата на IV в.; 5. Сгради от средата на IV в.; 6. Преустройства и достроявания от последните десетилетия на IV в./първата половина на V в.; 7. Монолитни варовикови блокове; 8. Ями (автор С. Торбатов)

Fig. 5. Plan of the northern sectors of the "Gradishteto" hill site near Riben according to the results of the archaeological excavations in 2016: 1. Structures of ambiguous dating (Late Iron Age?); 2. Structures from the Roman period (2nd-3rd c. AD); 3. Burgus from the late-3rd/early-4th c.AD; 4. Curtain wall from the mid-4th c.AD; 5. Buildings from the mid-4th c.AD; 6. Rebuilding and repairs from the last decades of 4th/first half of 5th c.AD; 7. Big stone slabs; 8. Pits (author S. Torbatov)

по-късните укрепителни съоръжения. Разкрити са два успоредни зида, градени от ломени камъни на спойка от бял хоросан, западният от които прави чупка под тъп ъгъл и се свързва с другия на конструктивна фуга. В чупката е вградена сполия, определена като ара или постамент за статуя. Северозападно от чупката е разчистено старателно изградено огнище, за което се допуска, че е „*вероятно с култов характер*", а използването му е отнесено „*през късната античност*", поради намерените до него монети от Валентиниан до Теодосий I (Бънов, Дяков 2016, 472). Подробно е коментирана стратиграфията, отразена в документирания северен профил. Разграничени са два пожара. По-късният е датиран „*след 378 г.*", а ранният – „*към 250 г.*" (Бънов, Дяков 2016, 471, обр. 2). Една бележка, касаеща конкретно източното помещение обаче напълно обезсмисля тези хронологически изводи, тъй като в нея изрично се пояснява, че по-ранното опожаряване тук „*е над подово ниво, в което се откриват късноантични монети*" (Бънов, Дяков 2016, 472). Като „*неочаквана находка*" от сектора е представен един бронзов енколпион от XI в., „*открит върху късния пласт от опожаряване*" (Бънов, Дяков 2016, 472).

В обобщен вид резултатите от проучванията през 2013-2015 г. свидетелстват за

активно обитаване в чертите на обекта от края на III до първите десетилетия на V в., като специално се изтъква наличието на голямо количество битова керамика с излъскани ивици. Налице са и немалко следи от обитаване през Средновековието (X-XI в.), макар от това време да не са регистрирани останки от жилища или други трайни структури. Намерените ари и архитектурни детайли със сигурност принадлежат към римската епоха (предимно III в.), но всички те са открити преупотребени в по-късни градежи. Съобщено е и за „*фрагменти битова керамика от ранножелязната епоха в северозападната част на укреплението*" (Бънов, Дяков, Найденов 2015, 443), но без пояснения за контекста на тяхното намиране.

Археологически проучвания през 2016 г.

По съвсем неочаквано стечение на обстоятелствата, поредната археологическа кампания през 2016 г. беше проведена под мое научно ръководство. Резултатите от това проучване не просто увеличиха количествено емпиричната база данни, но и налагат съществено преосмисляне на наложената в научната книжнина визия за обекта, внасяйки множество допълнения и корекции в битуващите представи за общата му хронология, за стратиграфията и вътрешната периодизация на регистрираните културни напластявания, както и за функционалната и културно-историческа интерпретация на регистрирания контекст[18]. Освен това, извършените в края на разкопките подробни линейни измервания и геодезическо заснемане на част от проучените по-рано структури установиха някои неточности и пропуски в тяхното описание и в графичното им изобразяване върху публикуваните досега планове. Надявам се обстойното представяне на теренните констатации от кампанията през 2016 г. и на базираните на тях изводи и обобщения да е от полза за бъдещите проучватели на обекта и да спомогне за преосмислянето на несъстоятелни и откровено погрешни тези относно интерпретацията на археологическите реалности в Градището край Рибен.

Интензивни проучвания през 2016 г. бяха осъществени в Сектор 2 (обр. 5). Към известните тук от предходните кампании 4 късноантични помещения се прибави още едно, което получи пореден номер „5", а впоследствие се изясни, че т. нар. Помещение 3 всъщност представлява открито пространство, възможно с площадни функции. Работата започна от достигнатите нива, които се отнасят към обитаването на терена през Късната античност. В чертите на Помещение 4 (обр. 6.1) проучването беше прекратено, след като се достигна до пласт, наситен с праисторически материали (множество керамични фрагменти и късове горели мазилки), датиращи от халколита[19]. Две по-късни ями, вкопани до материковата скала, както и един малък сондаж в югозападния ъгъл на помещението, целящ изясняване на въпроси, свързани с късноантичното строителство (обр. 6.2-3), дадоха възможност да бъде установено, че

18 Резултатите бяха обобщени в нарочен доклад, озаглавен „*Градището край Рибен, Плевенско*", изнесен пред участниците в LVI Национална археологическа конференция (Пловдив, 29-31.05.2017 г.). Кратка информация за кампанията през 2016 г. се съдържа и в три излезли от печат публикации: Торбатов, Бънов, Иванова 2017, 384-387; Торбатов 2017, 117-144; Zhivkov 2017, 197-224.

19 Според първоначално изказаното мнение на д-р Володя Попов (РИМ – Плевен), на което се позовавам в посочените в горната бележка мои публикации, керамиката се отнася към преходния период от късен неолит към ранен халколит – т. нар. култура Бреница. На конференция за представяне на резултатите от археологическите проучвания край Рибен, организирана и проведена от РИМ – Плевен на 06.06.2017 г. в гр. Долна Митрополия, началото на обитаването на това място обаче вече е предатирано най-общо в меднокаменната епоха (П. Ангелова. *Първите обитатели на укреплението – меднокаменна епоха*) (http://rim-pleven.com/event/разкопките-на-ад-путеа-резултати-и-до).

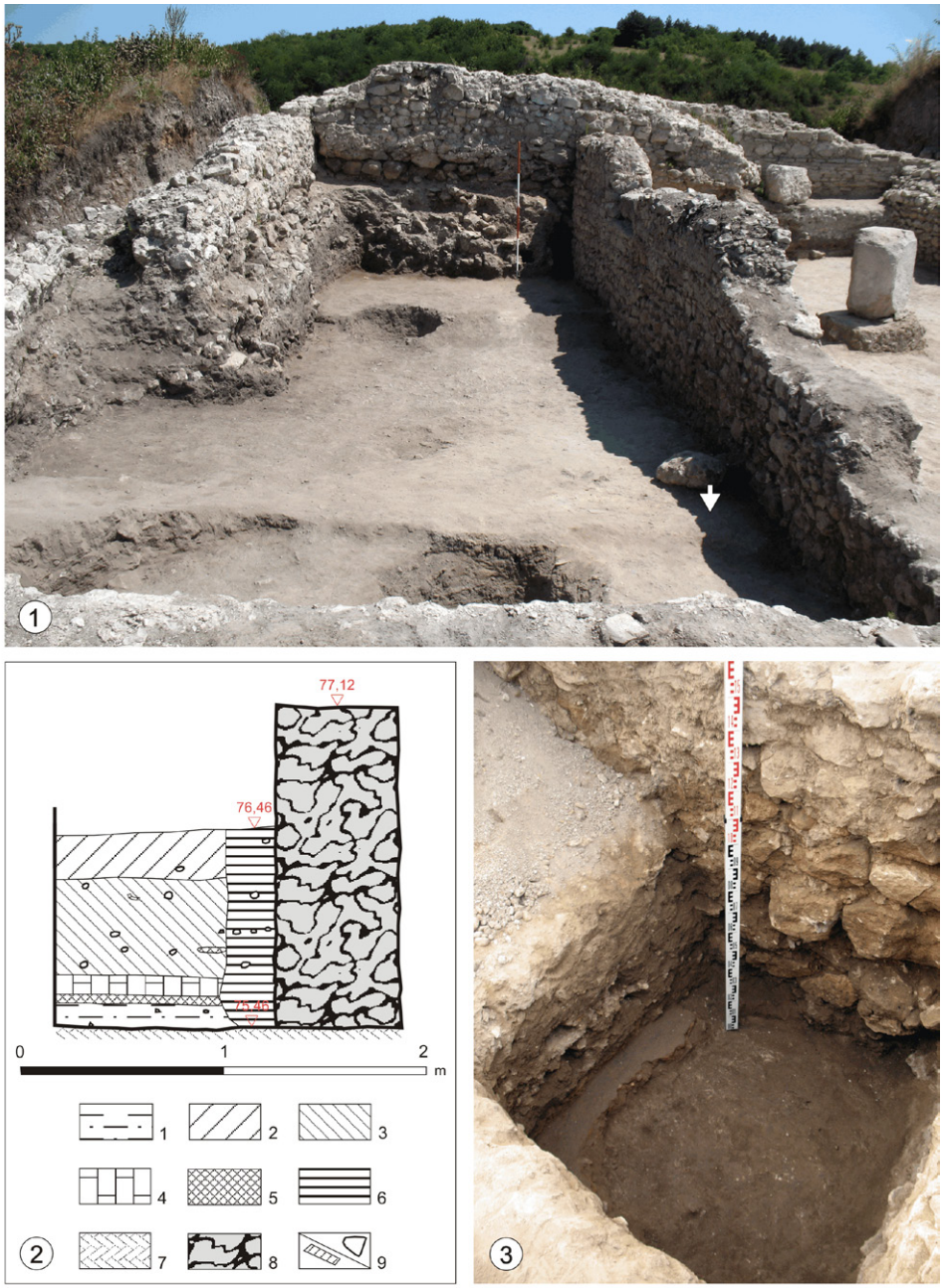
дебелината на културния пласт от праисторията достига 0,80 м. В сондажа се попадна и на огнище, изградено върху подложка от пръст и дребни камъни над скалната основа, което се отнася към началния период на обитаване.

Регистрираната в Помещение 4 стратиграфска картина е обективно, но не достатъчно детайлно представена в заснетия северен профил (обр. 7): под късноантичната крепостна стена и нейната фундаментна подложка от едри ломени камъни без спойка и над почти лишения от археологически материали насип от пепелива сивокафява пръст, покриващ останките от обитаване през халколита, се наблюдава силно размесен пласт с дебелина до 0,70 м, съдържащ материали с датировка в много широк хронологически диапазон – от праисторическата, късножелязната, римската и началната фаза на късноантичната епоха.

Археологическата субстанция е много по-добре запазена в южната половина на сектора, попадаща в пределите на т. нар. Помещение 3, както ясно личи на документирания източен профил в сектора (обр. 8). За съжаление, времето не достигна за цялостно изясняване на ситуацията. Все пак, придобитите стратиграфски наблюдения от този участък много сполучливо способстват за изграждане на цялостна представа за характеристиката на културните напластявания в Сектор 2, а и за хронологията на обекта въобще.

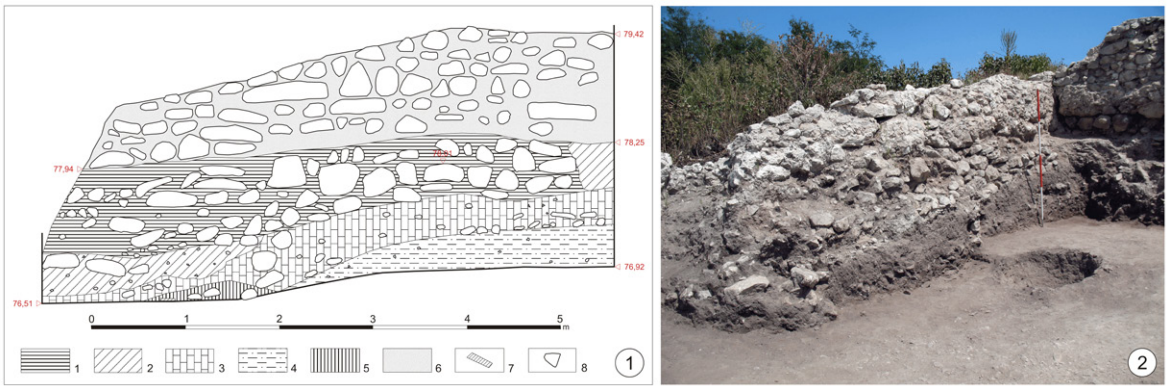
На различни места в това пространство, в пласт с дебелина до 0,50 м, състоящ се основно от жълтеникава глинеста пръст, но съдържащ тук-там и други примеси и прослойки, бяха регистрирани следи от системно упражняване на култови дейности, напълно идентични на многократно регистрираните в езическия светилищен комплекс в Мездра (Торбатов 2009, 45-47; Torbatov 2015, 156-157). Най-често това са компактни купни депозити от съзнателно натрошени или само деформирани метални предмети, ограничено количество фрагментирана битова керамика и монети. В някои случаи обаче те са депонирани върху огнища, които в хода на ритуала са били запечатани с дебел пласт трамбована жълта глина (понякога и вторично опалена), върху която пък впоследствие е бил натрупан пласт от фрагментирана покривна керамика и камъни (обр. 9.1-4). Следи от същите практики бяха засвидетелствани и в чертите на Помещение 4, но там пластът, към който се отнасят, е силно нарушен в резултат на продължителното обитаване през Късната античност. Жертвоприношенията датират от римската епоха, а асортиментът на дарените предмети, освен фрагменти от керамични и стъклени съдове, включва още накити (обеца, пръстен, метални мъниста), декоративни елементи от ритуално натрошени тоалетни сандъчета (крачета и обков), оловни тежести за рибарска мрежа (повечето от тях – предварително разгънати преди поднасянето), фрагменти от бронзови съдове, оловни теглилки, умишлено деформирани оловни прешлени за вретено, както и колело от детска играчка (обр. 9.5). Целият този репертоар е отлично познат от култовия център в Мездра и има своята конкретна семантична натовареност и обяснение (Иванова 2014, 32-46). Монетите от жертвоприношенията, общо 24 на брой, са изключително антониниани, които доста пълно представят последователността в заемането на римския престол през втората половина на III в. (табло I).

Най-ранният екземпляр датира от 253-254 г. (обр. 10.2), а най-късните са емитирани в 291 г. и принадлежат на монетосеченето на Диоклетиан и Максимиан Херкулий (обр. 10.3-4). И двете посочени дати са с безспорна хронологическа стойност, тъй като, в качеството на сигурни *termini post quem* (поне за настоящия етап от проучванията!), приблизително указват времето на началото и на края на упражняването на кул-

Обр. 6. Помещение 4: 1. Състояние в края на проучванията през 2016 г. (снимка С. Торбатов); 2 Графично заснемане на източния профил на сондажа в югозападния ъгъл на помещението: 1. Тъмнокафява пръст; 2. Светлокафява пръст; 3. Кафява пръст; 4. Сиво-кафява пръст; 5. Отухлена глина; 6. Сиво-черна пръст (запълнител на траншея за полагане на основи); 7. Материкова скала; 8. Зид от камъни, споени с бял хоросан; 9. Битова керамика/Камъни (рисунка Б. Иванова); 3. Сондаж в югозападния ъгъл на помещението – поглед от северозапад (снимка С. Торбатов)

Fig. 6. Room 4: 1. State of the excavations at the end of the 2016 campaign (photo by S. Torbatov); 2. Drawing of the eastern cross-section in the south-western corner of the room: 1. Dark brown soil; 2. Light brown soil; 3. Brown soil; 4. Grey-brown soil; 5. Burnt clay; 6. Grey-black soil (filling of a foundation trench); 7. Bedrock; 8. Stone wall with white mortar; 9. Pottery sherds/Stones (drawing by B. Ivanova); 3. Trench in the south-western corner of the room – view from the northwest (photo by S. Torbatov)

Обр. 7. Северен профил в Помещение 4: 1. Графично заснемане: 1. Сиво-черна пръст (подравнително-подложен пласт); 2. Светлокафява пръст; 3. Тъмнокафява пръст; 4. Сиво-кафява пръст; 5. Черно-кафява пръст; 6. Бял хоросан; 7. Битова керамика; 8. Камъни (рисунка Б. Иванова); 2. Поглед от югозапад (снимка С. Торбатов)
Fig. 7. Northern cross-section in Room 4: 1. Line drawing: 1. Grey-black soil; 2. Light brown soil; 3. Dark brown soil; 4. Grey-brown soil; 5. Black-brown soil; 6. White mortar; 7. Pottery sherds; 8. Stones (drawing by B. Ivanova); 2. View from the southwest (photo by S. Torbatov)

тови практики от описания вид на това място. Много важно е да се отбележи още, че монетата на Валериан, отсечена в 255-256 г. (обр. 10.1), е намерена в депозит съвместно с горял и деформиран фрагмент от масивна бронзова статуя (пол. инв. № Н40/2016), а недалеч оттам са открити и други два подобни фрагмента (пол. инв. № Н34/2016 и Н57/2016) (обр. 10/5). Статуите са били сред най-скъпите дарове, поднасяни в светилища през античната епоха, поради което там са били полагани особени грижи за тяхното представително експониране и съхранение (Rouse 1902, 342). Следователно, за никакво ритуално „разчленяване" в случая и дума не може да става. Напротив, физическото състояние на фрагментите категорично свидетелства, че въпросният паметник (или паметници?) на кръглата бронзова скулптура се е разтрошил на дребни парчета в резултат на високата температура при интензивно горене, най-вероятно вследствие на пожар, който със сигурност предхожда времето на извършване на депозита.

В текста по-горе вече беше отбелязано, че при проучванията през предходните кампании в Сектор 2 са намерени множество архитектурни детайли от римската епоха, както и две ари с посвещения на Юпитер Оптимус Максимус и Поробонус, датиращи от началото на III в. Други два жертвеника са открити в разположения пò на юг Сектор 4 и в Сектор 6, като от последния произхождат и три (или четири?), изкопани от иманяри и прибрани впоследствие в музея в Плевен. При мащабните проучвания в Сектор 6 през 2016 г., за които ще стане дума по-долу, бяха намерени още два римски архитектурни детайла, употребени като сполии. Тук обаче не бяха регистрирани нито градежи, нито културен пласт от римската епоха. Идентична е ситуацията в Сектор 5, където също са намерени в преупотребено положение множество римски архитектурни детайли. Подобни находки има и от Сектор 3, а за наличието на такива сред руините на стражевата кула (т. е. Сектор 1) става ясно от старите археологически анали (Велков 1926, 156; Велков 1926/27, 61). Обобщението на представените данни убедително потвърждава тезата за съществуването през римската епоха някъде на хълма на (поне една?) монументална постройка с ордерна архитектура, която предположително се отъждествява с храм. Нещо повече, регистрираната към

Валериан (253-260 г.)	
Æ *antoninianus*; ↓; 20,6/22,1 мм; 4,10 г (горял) Л. IMP C P LIC VALERIANVS PF AVG Оп. VIRT – VS AV – GG B ——— [XXI] Антиохия, 255-256 г. RIC V/1, 60 № 293 Пол. инв. № M66/2016	
Галиен (253-268 г.)	
Æ *antoninianus*; ↓; 20,8/23,0 мм; 3,89 г (горял) Л. IM[P C P LIC] GALLIENVS AVG Оп. [VOTA ORB]IS Азия, 253-254 г. RIC V/1, 104 № 459 Пол. инв. № M93/2016	Æ *antoninianus*; ↗; 20,7/22,8 мм; 3,05 г (горял) Л. GALLIENVS AVG Оп. IOVI CONS AVG ——— S Рим, 260-268 г. RIC V/1, 149 № 207 Пол. инв. № M31/2016
Æ *antoninianus*; ↑; 18,0/20,8 мм; 2,69 г (горял) Л. [GALL]IENVS A[VG] Оп. [IOVI] CONSERVA[T] N | ——— Рим, 260-268 г. RIC V/1, 149 № 210 Пол. инв. № M22/2016	
Салонина (263-268 г.)	
Æ *antoninianus*; ↑; 19,4/20,6 мм; 3,00 г (горял) Л. SALONIN[A AVG] Оп. [C]O[NC]O[RD AET] Рим, 260-268 г. RIC V/1, 192 № 2 Пол. инв. № M25/2016	Æ *antoninianus*; ↑; 19,0/21,2 мм; 3,03 г (горял) Л. SALONINA AVG Оп. CONCOR – D – IA AV[G] Сисция, 260-268 г. RIC V/1, 198 № 72 Пол. инв. № M28/2016
Клавдий II (268-270 г.)	
Æ *antoninianus*; ↓; 18,3/18,9 мм; 2,33 г (горял) Л. [IMP CLAV]DIVS AVG Оп. [IOVI V]IC – TORI | N ——— Рим, 268-270 г. RIC V/1, 215 № 55 Пол. инв. № M94/2016	
Аврелиан (270-275 г.)	
Æ *antoninianus*; ↙; 21,1/21,9 мм; 4,05 г (горял) Л. IM[P C AV]RELIANVS AVG Оп. RESTITVT O – RBIS ——— A Кизик, период II RIC V/1, 304 № 347 Пол. инв. № M29/2016	Æ *antoninianus*; ↙; 23,0/23,6 мм; 3,51 г (горял) Л. IMP C AVRELIANVS AVG Оп. ORIE – [N] – S AVG ——— B C Кизик, период III RIC V/1, 305 № 360 Пол. инв. № M48/2016
Æ *antoninianus*; ↑; 23,3/25,6 мм; 4,11 г (горял) Л. IMP C AVRELIANVS AVG Оп. ORIE – N – S AVG ——— A[C] Кизик, период III RIC V/1, 305 № 360 Пол. инв. № M52/2016	Æ *antoninianus*; ↘; 21,0/22,8 мм; 3,68 г Л. IMP C AVRELIANVS AVG Оп. RESTITVTOR ORBIS ——— AC Кизик, период III RIC V/1, 306 № 368 Пол. инв. № M57/2016
Æ *antoninianus*; ↙; 20,6/21,7 мм; 3,90 г Л. IMP AVRELIANVS AVG Оп. IOVI CON – SER ——— ✳Q Сисция, период III RIC V/1, 289 № 225 Пол. инв. № M62/2016	Æ *antoninianus*; ↖; 22,1/23,8 мм; 4,03 г Л. IMP C AVRELIANVS AVG Оп. RESTITVT – OR· – BIS ✳ ——— KA Триполи, период III RIC V/1, 309 № 389 Пол. инв. № M63/2016

Тацит (275-276 г.)	
Æ *antoninianus*; ↖; 21,0/22,9 мм; 3,58 г (горял) Л. IMP C M CL TACITVS AVG Оп. CONSERVAT MILIT A ——— KA Сердика, 275-276 г. RIC V/1, 345 № 193 Пол. инв. № M15/2016	
Проб (276-282 г.)	
Æ *antoninianus*; ↓; 22,2/24,7 мм; 3,87 г Л. IMP PROBVS AVG Оп. ROMAE – AETER ——— R B Рим RIC V/2, 37 № 185 Пол. инв. № M49/2016	Æ *antoninianus*; ↑; 22,1/23,8 мм; 3,55 г (горял) Л. IMP C M AVR PROBVS PF AVG Оп. [A]DVENTVS PROBI AV[G] ——— [R]A Рим, 277 г. RIC V/2, 35 № 160 Пол. инв. № M35/2016
Æ *antoninianus*; ↑; 20,3/22,4 мм; 3,49 г Л. IMP C PROBVS PF AVG Оп. RESTITVT O – RBIS ✳ ——— XXIQ Сисция RIC V/2, 96 № 733 Пол. инв. № M50/2016	Æ *antoninianus*; ↓; 21,7/23,5 мм; 4,05 г (горял) Л. IMP C M AVR PROBVS PF AVG Оп. SO – LI I – NVICT – O ——— Q XXI Сисция RIC V/2, 101 № 776 Пол. инв. № M17/2016
Æ *antoninianus*; ↑; 21,3/23,0 мм; 4,37 г (горял) Л. IMP C M AVR PROBVS PF AVG Оп. ADVENTVS PROBI AVG | Γ ——— XXI Сисция RIC V/2, 85 № 632 Пол. инв. № M21/2016	Æ *antoninianus*; ↑; 20,0/22,0 мм; 3,68 г Л. IMP C M AVR PROBVS AVG Оп. VIRTVS – P – R – OBI AVG ——— XXIVI Сисция RIC V/2, 105 № 811 Пол. инв. № M70/2016
Æ *antoninianus*; ↑; 22,0/23,3 мм; 3, 76 г Л. IMP C M AVR PROBVS AVG Оп. CLEMENTIA TEMP S ——— XXI✳ Кизик RIC V/2, 117 № 905 Пол. инв. № M65/2016	
Диоклетиан (284-305 г.)	
Æ *antoninianus*; ↓; 21,1/25,8 мм; 3,69 г (горял) Л. IMP DIOCLETIANVS AVG Оп. I[OVI] CONSERVAT AVGG ——— XXIΓ Рим, 285-286 г. RIC V/2, 236 № 162 Пол. инв. № M44/2016	Æ *antoninianus*; ↓; 20,7/21,0 мм; 4,22 г Л. IMP C C VAL DIOCLETIANVS PF AVG Оп. CONCORDIA MIL – ITVM Δ ——— ·XXIT· Хераклея, 291 г. RIC V/2, 249 № 284 Пол. инв. № M64/2016
Максимиан Херкулий (286-310 г.)	
Æ *antoninianus*; ↑; 20,0/22,6 мм; 3,44 г (горял) Л. [IMP MA]XIMI – ANVS PF AVG Оп. HERCV – L – I – [PACIFERO] ——— XXI[...] Рим, 291 г. RIC V/2, 277 № 502 Пол. инв. № M16/2016	

Табло I. Монети от жертвоприношения от римската епоха.
Plate I. Coins from sacrifices from the Roman period

момента стратиграфска картина и топографията на разнесените в по-късно време ордерни елементи от тази постройка дават възможност за значително стесняване на периметъра, в който следва да се очаква появата на нейните останки – на юг от Сектори 1 и 2 и на север от Сектор 5 (обр. 10.6).

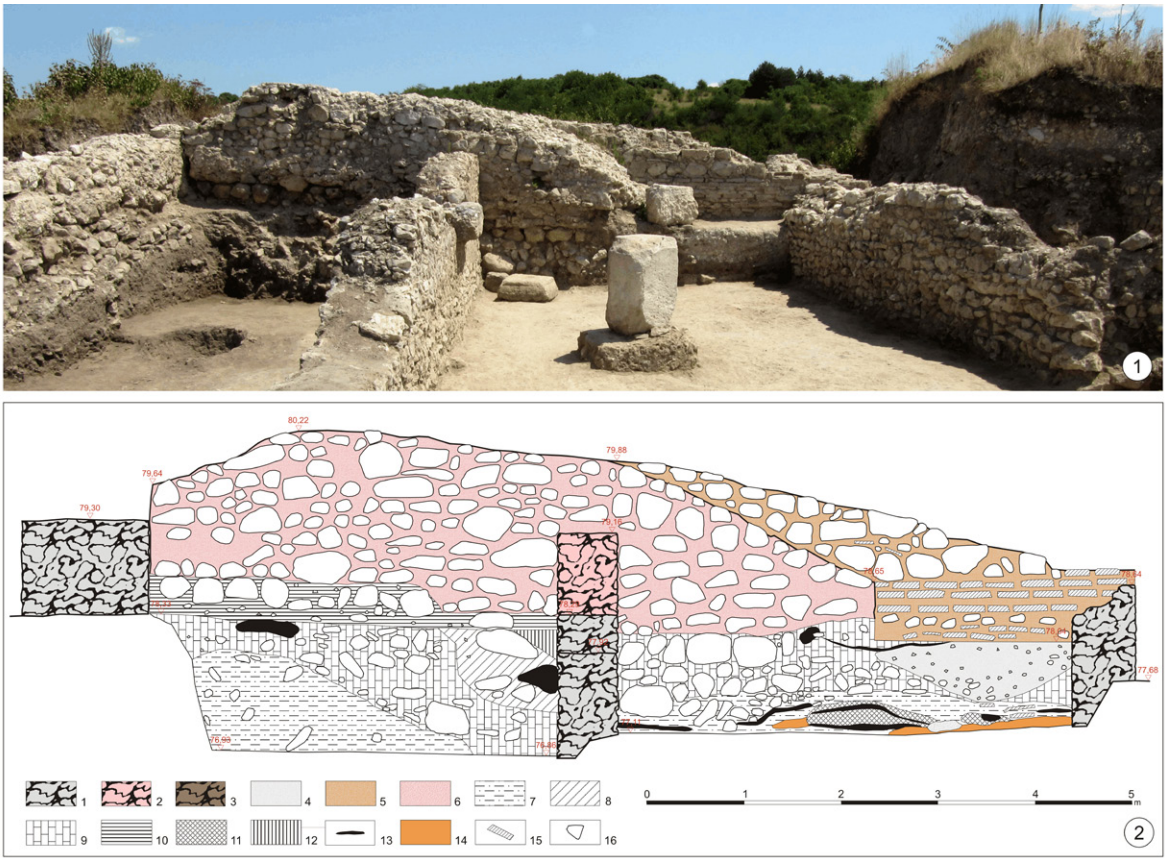
В самия край на кампанията през 2016 г., с възобновяването на прекратеното след 2013 г. разкопаване на късноантичното Помещение 2, се навлезе в така очертания периметър. Почти веднага се попадна на останки от масивен зид с ориентация северозапад-югоизток, носещ белезите на планомерен демонтаж. Въпреки голямата дебелина (1,20 м) и спойката от бял хоросан, зидът няма добре оформени лица и не се отличава с особена здравина, поради което със сигурност следва да се интерпретира като субструкция, над която се е развивал друг, много по-солиден, най-вероятно квадров градеж (обр. 11.1-3). По стратиграфска позиция, а и по строителни особености, датировката му съвсем сигурно се отнася към римската епоха. От контекста на зида произхожда фрагментирана лакова и червена обикновена керамика от II-III в., както и горяла бронзова монета – тетрасарий на Гордиан III, отсечен в Хадрианопол[20]. По всичко личи, че представената структура е фрагмент от северния зид на индиректно постулирания храм, за който е съвсем естествено да е бил издигнат именно тук – върху доминиращата над околността най-висока тераса на хълма. Планомерният демонтаж на тази постройка се намира в пряка връзка с издигането в непосредствена близост на стражевата кула, в чиито ъгли, както и на редица други места в стените, са вградени множество разноформатни квадри в качеството на сполии.

При проучванията в Сектор 2, отчасти от нарушен контекст, но основно от пласт със съвсем ясна стратиграфска позиция, лежащ непосредствено под този от римската епоха, бяха събрани 321 фрагмента битова керамика от късножелязната епоха. Мнозинството от тях произхождат от две компактни струпвания (89 фрагмента в западната третина на Помещение 2 и 151 фрагмента в югоизточния ъгъл на т. нар. Помещение 3) и от една яма (16 фрагмента), вкопана в западната част на Помещение 4 от ниво, предхождащо обитаването на терена през Късната античност. Керамичният материал съдържа форми, работени и на ръка, и на колело. Датиран е най-общо в периода между III-II в. пр. Хр. и началото на I в. сл. Хр., с подчертан превес на компонента от II-I в пр. Хр. (Zhivkov 2017, 200-206). Към същото време се отнасят и намерените пак тук и в същия контекст керамичен лустратор и фрагмент от местна амфора с анепиграфски печат върху дръжката (Zhivkov 2017, 198-200). От стратиграфска гледна точка, много е вероятно към късножелязната епоха да се отнасят и два зле запазени зида, изградени от камъни на кална спойка: същите са леко вкопани в пепеливия пласт, покриващ останките от обитаване през халколита, и са възседнати и частично разрушени от късноантичните фортификационни градежи[21]. Нито тук, нито в останалата част от Градището засега не са открити структури и подемен археологически материал, които да предполагат селищно усвояване на хълма през късножелязната епоха. От друга страна, компактността и строго локализираният характер на двете струпвания, а и наличието на яма, за която няма утилитарно обяснение, насочват към

---

20 Пол. инв. № M97/2016: *Л*. AVT K M ANT ΓΟΡΔΙΑΝΟC AVΓ (последните три букви в лигатура; бюст с лавров венец, ризница и наметало, надясно); Оп. А – ΔΡΙΑΝΟΠΟ – ΛЄΙΤΩΝ (Немезида права наляво, в д. ръка държи аршин, а в л. ръка – рог на изобилието); ∠; 26,3/27,6 мм; 10,43 г; Юрукова 1987, № 630.

21 Тези зидове са били разчистени през 2014-2015 г., но за тях не се споменава в публикациите.

Обр. 8. Източен профил в Сектор 2 (Помещения 4 и 3): 1. Поглед от запад (снимка Сергей Торбатов); 2. Графично заснемане: 1. Зид от камъни, споени с бял хоросан; 2. Зид от камъни, споени с розов хоросан; 3. Зид от камъни, споени с кал; 4. Бял хоросан; 5. Бял хоросан с примес на счукана тухла; 6. Розов хоросан; 7. Сиво-кафява пръст; 8. Светлокафява пръст; 9. Тъмнокафява пръст; 10. Сиво-черна пръст (подравнително-подложен пласт); 11. Отухлена глина; 12. Запълнител на яма (траншея за надграждане на зид?); 13. Пласт с овъглявания; 14. Жълта глина; 15. Строителна керамика; 16. Камъни (рисунка Б. Иванова)

Fig. 8. Eastern cross-section in Sector 2 (Rooms 4 and 3): 1. View from the west (photo by Sergey Torbatov); 2. Line drawing: 1. Stone wall with white mortar; 2. Stone wall with pink mortar; 3. Stone wall with mud; 4. White mortar; 5. White mortar mixed with crushed brick; 6. Pink mortar; 7. Gray-brown soil; 8. Light brown soil; 9. Dark brown soil; 10. Gray-black soil (levelling layer); 11. Burnt clay; 12. Pit filling; 13. Layer with charcoal; 14. Yellow clay; 15. Ceramic building material; 16. Stones (drawing by B. Ivanova)

„култова" интерпретация на ситуацията – като следи от извършване на конкретни обредни действия. При такова положение, светилището от римската епоха на това място следва да се тълкува като приемник и продължител на установени местни религиозни традиции с корени в по-далечното минало.

Издигането на стражевата кула безспорно представлява непосредствен следващ етап в използването на пространството върху хълма, но това не е станало в неуточнен момент преди средата на III в., както се твърди в досегашните публикации (Бънов, Дяков, Найденов 2015, 441), а поне половин век по-късно.

Кулата не беше обект на проучване през 2016 г., но в самия край на разкопките

беше предприето прецизно престъргване и премитане на достигнатото във вътрешността ѝ ниво, в значителна степен провокирано от намиращия се в централната част градеж, който не се споменава в отчетите и не е представен на публикуваните досега планове (обр. 12.1). Оказа се, че това са останки от значителна по размери структура с четириъгълни външни очертания, по-голямата част от която е била демонтирана в по-късно време. Без никакво съмнение става дума за т. нар. тетрапилон, явяващ се отличителен белег на бургите от Тип 4 по класификацията на К. Бъженару (Băjenaru 2010, 165-166). Като се има предвид масивният характер на градежа на стълбовете, а и приложената в постройката строителна техника *opus mixtum*, бургът уверено трябва да бъде причислен към Вариант „а" на типа (с L-образни стълбове), който пък, въз основа на редица добре датирани примери, се счита за една от емблемите на фортификационното строителство от времето на император Диоклетиан и Първата тетрархия (Băjenaru 2010, 166). Теоретично изведената датировка отлично се съгласува с теренните наблюдения и констатации, които свидетелстват, че 291 г. се явява сигурен *terminus post quem* за прекратяване на системното упражняване тук на култови практики и за появата на бурга. Следователно, изграждането му изглежда най-вероятно в последните години на III или в самото начало на IV в. Разрушаването на храма обаче в никакъв случай не може да се поставя във връзка с новото строителство, тъй като подобен акт е абсолютно немислим по това време: добре е известно, че чак до есента на 324 г. диоцезът Тракия е бил не само един от бастионите на традиционната римска религия, но и арена на жестоки и често повтарящи се масови гонения срещу набиращото сила християнство, което напълно изключва дотогава каквото и да било преднамерено посегателство от страна на официалните власти срещу действащи паметници на езическата култова архитектура (Torbatov 2013, 531-547). Както вече беше посочено, налице са сериозни основания да се твърди, че светилището е пострадало и част от неговата инфраструктура и инвентар са били унищожени още около средата на III в., при някое от опустошителните варварски нашествия по онова време[22]. Най-вероятно е тогава да е бил разрушен и храмът, което обяснява видимата деградация и постепенното затихване на култовия живот през втората половина III в. Макар бургът да е построен в значителна степен с материал, извлечен от руините на храма, никъде в градежа му не са включени сполии с култов характер, а това свидетелства за подчертан респект към политеистичната религия по време на строежа и рязко контрастира със строителната практика в Римската империя от самостоятелното управление на император Константин I насетне (Торбатов 2002, 56-58; Torbatov 2013, 544-546).

Обоснованата по-горе датировка на бурга в самия край на III или началото на IV в. сама по себе си обезсмисля тезата, че той е бил опожарен в средата на III в. (Бънов др. 2015, 441). Освен това обаче, убедителен аргумент против изказаното предположение, а и добър *terminus post quem* за претърпяното бедствие, предоставят керемидите от рухналия върху пода на кулата покрив. В отчета за кампанията през 2013 г. се съдържа подробна информация за физическите параметри на тегулите[23], но е спестен изключително важният факт за намирането сред керемидите на „*фрагменти от тегули и имбрицес с печат VTO*"[24]. Макар засега да липсват точни хронологически

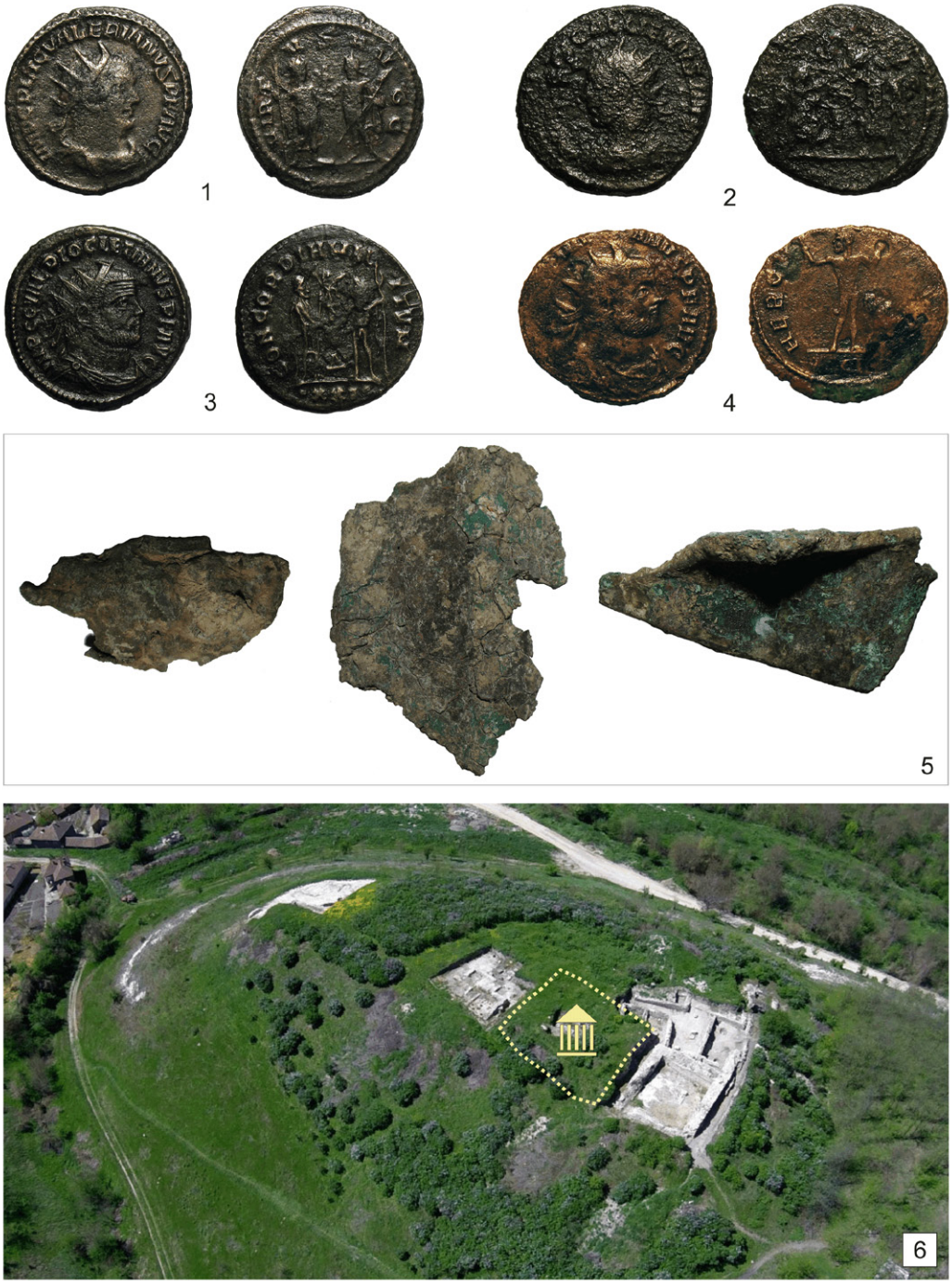
22 Последно обобщение на данните за тези нашествия, включително с очертаване на посоките на движение на нашествениците в днешните български земи, в: Varbanov 2012, 289-309.

23 „*...плоски, с размери над 40 х 60 см, дебелина 3 см и 3-сантиметров перваз*" (Бънов 2014, 331).

24 Това е споменато в историческата справка (с. 2-4), съставляваща част от „*Техническа*

Обр. 9. 1-4. Жертвоприношения от римската епоха в чертите на т. нар. Помещение 3; 5. Вотивни материали от жертвоприношения от римската епоха (снимки С. Торбатов)
Fig. 9. 1-4. Sacrifices from the Roman period within the so-called Room 3; 5. Votive offerings from sacrifices of the Roman period (photos by S.Torbatov)

Обр. 10. 1. Антониниан на Валериан I от 255-256 г.; 2. Антониниан на Галиен от 253-254 г.; 3. Антониниан на Диоклетиан от 291 г.; 4. Антониниан на Максимиан Херкулий от 291 г.; 5. Фрагменти от бронзови статуи (снимки С. Торбатов); 6. Предполагаемо местоположение на храма от римската епоха (снимка от https://www.facebook.com/ВъздушнафотографияАлександър-Дишков)

Fig. 10. 1. Antoninianus of Valerian I from AD 255-256; 2. Antoninianus of Gallienus from AD 253-254; 3. Antoninianus of Diocletian from AD 291; 4. Antoninianus of Maximianus Herculius from 291; 5. Fragments of bronze statues (photos by Sergey Torbatov); 6. Hypothetical location of the temple from the Roman period (aerial photo by A. Dishkov: https://www.facebook.com/ВъздушнафотографияАлександър-Дишков)

Обр. 11. Останки от предполагаемия северен зид на храма от римската епоха: 1. Поглед от североизток; 2. Поглед от северозапад; 3. Поглед от югозапад (снимки С. Торбатов)
Fig. 11. Remains of the supposed north wall of the temple from the Roman period: 1. View from the northeast; 2. View from the northwest; 3. View from the southwest (photos by S. Torbatov)

репери за датировката на тези печати, те се отнасят към годините на управлението на Констанций II (отначало съвместно с Констант), като се допуска, че употребата им е продължила и при Юлиан II, докъм 364 г. (Sarnowski 1985, 119, 122; 1991, 20, 32). За находки от кулата, намерени под рухналия покрив, се споменава в две от публикациите (Бънов 2014, 331; Бънов, Дяков, Найденов 2015, 441), но без типологическа идентификация и хронологическо определение. Така или иначе, регистрираният пожар няма как да се е случил по-рано от средата на IV в. Що се отнася до определението на запълнителя на кулата над опожарения пласт като „*насип*" (така в: Бънов, Дяков, Найденов 2015, 441), проучвателите очевидно са прави, тъй като поне от 20-те години на миналия век това място е било системно разкопавано от иманяри и за вадене на строителен материал от местните жители (Велков 1926, 156; Велков 1926/27, 61), в резултат на което стратиграфията на културните напластявания е била почти напълно унищожена[25].

Внимателното почистване на вътрешността на бурга през 2016 г. изненадващо доведе до две важни констатации. Оказа се, че оригиналното подово ниво в северната половина от приземния етаж не е от трамбована пръст, а от плътно подредени кирпичи (обр. 12.3). Освен това, след престъргване на подравнената материкова скала, оформяща пода в южната половина на кулата, ясно се очертаха отворите на няколко ями с неясна, възможно много по-ранна датировка (обр. 12.2).

Бургът е просъществувал като самостоятелна (и вероятно единствена на хълма) постройка докъм средата на IV в., когато е бил интегриран във фортификационната система на възникналото тук по онова време укрепено селище. Предположението, че крепостен зид е бил изграден само в северозападната част на хълма (така в: Бънов и др. 2015, 443) е неточно и сега може да се допълни с наблюдението, че такъв със сигурност е съществувал от юг и югозапад, а по всяка вероятност – и навсякъде околовръст на билната тераса. Новоизградената кула на северозапад от бурга не е с квадратен план и вътрешни размери 3,60 х 3,60 м, а с (почти) трапецовиден план, при широчина 3,43/3,46 м и дължина на западната и източната стени съответно 3,50 и 3,77 м. Дебелината на северната ѝ стена не е 1,90, а 1,60 м. Несъстоятелно е и твърдението, че в средата на зида между кулата и бурга е бил оформен входа към вътрешността на укреплението – никъде по трасето на този зид няма никакви индикации за съществуването някога на вход. Коментираните фортификационни съоръжения в северозападната част на Градището са погрешно изобразени и на плановете на обекта, приложени към отчетите за кампаниите през 2014 и 2015 г. В действителност, новата кула е изградена не на фуга, а в конструктивна връзка с прилежащата крепостна стена, която и на запад, и на изток от нея е с еднаква дебелина от 1,30 м, а пространството между кулата и бурга е преградено не с хомогенен зид, чупещ под тъп ъгъл, а с две куртини с разминаващи се трасета, източната от които започва от северозападния ъгъл на бурга и допира с външното си лице до вътрешното лице на западната куртина. Новоизградените отбрани-

спецификация за възлагане изработване на инвестиционен проект", публикувана на сайта на Община Долна Митрополия (http://op.dolnamitropolia.bg/uploads/files/20150903mLYa529867/19422015031709_tehnicheska%20specifikaciq.pdf). През лятото на 2016 г. лично видях един подобен екземпляр в полевата база до обекта, но от печата беше запазена само последната буква: ...*О*.

25 За това свидетелства съвременното състояние на тетрапилона в централната част на бурга, а и публикуваните в интернет-пространството снимки, отразяващи началните етапи в разкопаването на съоръжението (http://www.posoki.com/fotoizlojba-predstavya-nahodki-ot-rimskata-putna-stanciya-ad-putea/; http://plevenzapleven.bg/blog/2015/02/).

Обр. 12. Късноримският бург: 1. Останки от тетрапилона; 2. Ями с неясна датировка под подовото ниво в южната половина на приземния етаж на бурга; 3. Подова настилка от плътно подредени кирпичи в северната половина на приземния етаж на бурга (снимки С. Торбатов)

Fig. 12. The Late Roman burgus: 1. Remains of the tetrapylon; 2. Pits of unclear dating beneath the ground floor level in the southern half of the burgus; 3. Floor pavement of unbaked bricks (adobe) in the northern half of the ground floor of the burgus (photos by S. Torbatov)

телни елементи са с твърде ниско качество на изпълнение – малка дебелина, слаб и непрецизен градеж на стените; разминаващи се трасета на съседни куртини; плитко фундиране върху нездрав терен, което е довело до пропукване и накланяне на част от западната куртина навън. Всичко това показва, от една страна, че строителството е било предприето изглежда при някакви форсмажорни обстоятелства, а от друга, че

строителите са били хора без опит във фортификационното изкуство.

Веднага след завършването на укрепителната система се е пристъпило към застрояване на защитената площ. Относителната хронология на градежите отчетливо се установява по конструктивните фуги и свидетелства за наличието на два строителни периода от около средата на IV в. насетне. Това добре се съгласува със стратиграфските наблюдения и с данните от анализа на монетния материал за съществуването на две обособени фази в обитаването на укрепеното селище през Късната античност.

През първата от тях са построени и функционират Помещения 2 и 5, като последното е свързано с един дълъг зид с крепостната стена. На запазената височина градежът е от ломени камъни, споени с ограничено количество ронлив бял хоросан. Помещения 1, 4 и т. нар. 3 не са съществували като обособени пространства по това време. Краят на първата фаза от обитаването е свързан със стихиен пожар и разрушения. Хронологически индикатор за времето на бедствието е колективна находка от 16 горели монети, намерена във вътрешността на по-късното Помещение 4. Според теренните констатации, дотогава тук е съществувал покрит с керемиди дървен навес, пристроен към северната крепостна стена[26]. По находките от пласта може да се заключи, че към момента на опожаряването под навеса са били съхранявани зърнени храни в плетени кошове и/или дървени сандъци. С изключение на един случайно попаднал в състава ѝ съвсем износен ас от II в., находката се състои от късноримски бронзови монети от дребен номинал, отсечени в периода от 335-341 до 364-378 г. (Торбатов 2017, 132-136). Подобна находка е била намерена през 2015 г. сред руините на жилищния комплекс в Сектор 5, а други две, за които ще стане дума по-нататък в изложението – през 2016 г. в Сектор 6.

Възобновяването на живота в укрепеното селище настъпва наскоро след това, може би още през деветото десетилетие на IV в., но рязката промяна в регистрираната материална култура, изразяваща се в появата и значителната доминация на сивочерната излъскана керамика сред керамичния комплекс, дава основание да се предположи, че новите обитатели едва ли са били обикновено провинциално население, а най-вероятно готи-федерати[27], допуснати в пределите на Римската империя с определени права и задължения. С тези нови заселници се свързват серия строителни дейности в северната част на Градището.

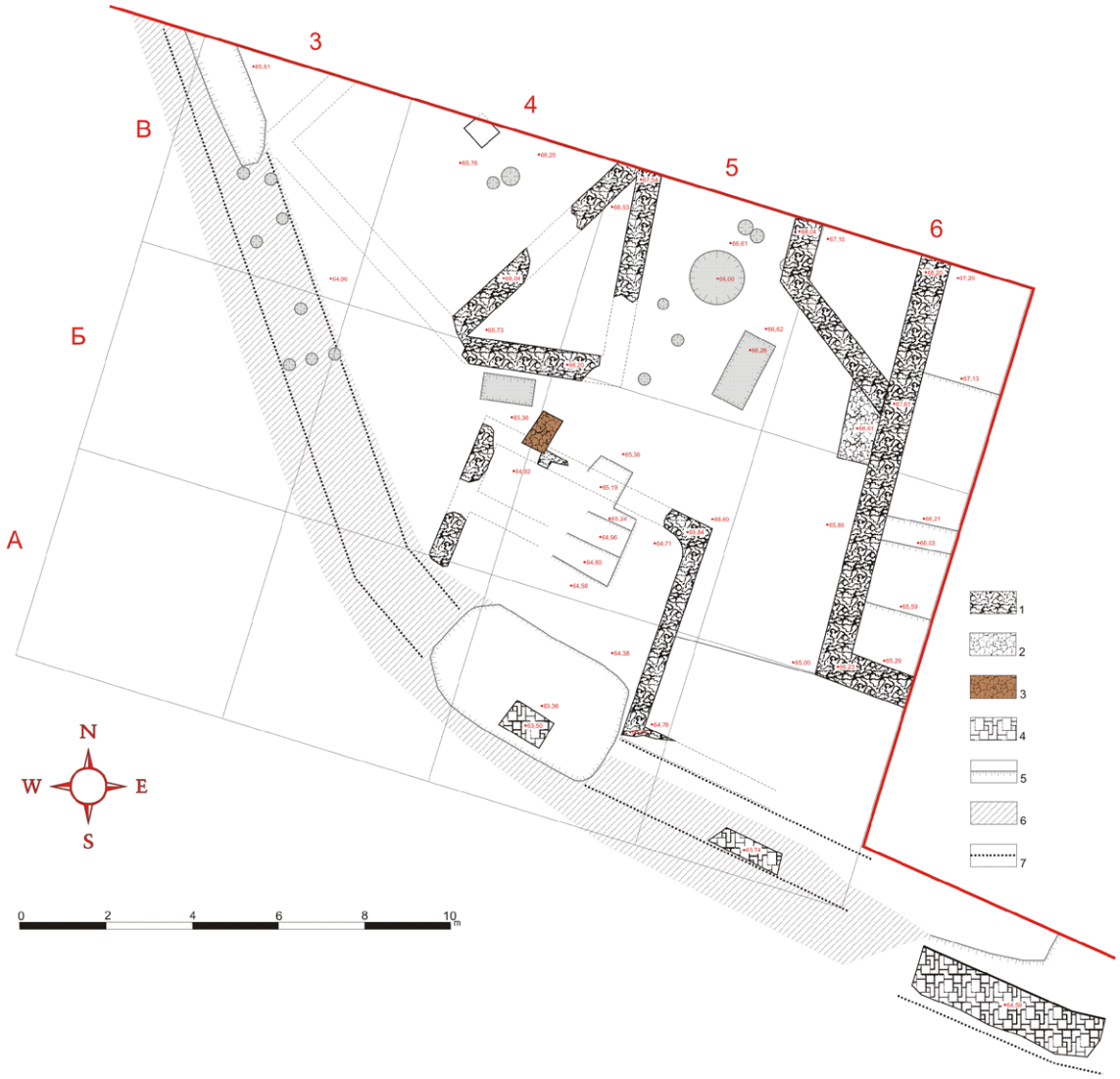
Отначало рушевините са били разчистени, а теренът – нивелиран, което е довело до значително издигане на ходовото ниво в защитената площ. Последвалото строителство е осъществено по предварително обмислен план. Най-напред е изградено масивно зидано стълбище, пристроено отвън към западния зид на източната кула (някогашния бург) с цел осигуряване на удобен достъп към вътрешността ѝ[28].

---

26 Навесът е обхващал западната половина от бъдещото Помещение 4, където са разчистени две дупки от дебели греди, отстоящи на 4,50 м от крепостната стена. На изток от него е имало боклучна яма, от чийто запълнител произхождат следните по-интересни находки: бронзова „витлообразна" апликация за колан (Трайкова 2017, 119-120: Тип V.b.1; пол. инв. № Н50/2016); железен връх на стрела (пол. инв. № Н53/2016); железен връх със стабилизираща оловна втулка от изстрел за балиста (пол. инв. № Н51-52/2016); горяла медна монета на император Валент, отсечена в 364-367 г. (LRBC II, no. 1295; пол. инв. № М105/2016).

27 За дискусията относно етническата интерпретация на тази специфична група в късноантичния керамичен комплекс, вж.: Вагалински 2002, 30-39.

28 Както правилно допуска първият проучвател, входът е бил изначално оформен на нивото на втория етаж (Бънов 2014, 331). Предвид отсъствието на каквито и да било податки за друго решение, до изграждането на каменното стълбище в кулата очевидно се е влизало посредством външна дървена

Обр. 13. План на Сектор 6 в „Градището" край с. Рибен според резултатите от проучванията през 2016 г.: 1. Градежи на спойка от бял хоросан (среда на IV в./първа половина на V в.); 2. Градежи на спойка от глина (последни десетилетия на IV в./първата половина на V в.); 3. Градежи на спойка от кал (XI-XII в.); 4. Останки от крепостна стена (среда/начало на втората половина на IV в.); 5. Очертания на скалноизсечени структури; 6. Шкарпиран скален венец; 7. Предполагаемо трасе на крепостната стена (автор С. Торбатов)

Fig. 13. Plan of Sector 6 of the "Gradishteto" hill site near Riben after the archaeological excavations in 2016: 1. Structures with white mortar (mid-4th/first half of 5th c. AD); 2. Structures with mud (last decades of 4th/first half of 5th c. AD); 3. Structures with mud (11th-12th c. AD); 4. Remains of a curtain wall (mid-4th/beginning of the second half of 4th c. AD); 5. Outlines of rock-cut structures; 6. Ledged rock wreath; 7. Hypothetical course of the curtain wall (author S. Torbatov)

Едновременно със стълбището и в конструктивна връзка с него е издигнат двулицев

стълба, което, впрочем, е било обичайна практика при малките самостоятелни укрепления от категориите *turris* и *burgus* през римската епоха.

зид, който го свързва с крепостната стена. По същество, това е хомогенна структура с праволинейно и прецизно оформено във вертикална плоскост западно лице, в която за пръв път в чертите на обекта е използван розов хоросан[29]. Пространството южно от крепостната стена, където през предходния период се е намирал навес с паянтова конструкция, е преустроено в помещение (Помещение 4). Субструкцията на зида, който го затваря от юг (между съществуващ отпреди зид и новоизграденото външно стълбище към източната кула), е вкопана чак до материковата скала и градежът ѝ е на спойка от бял хоросан. Спойката на суперструкцията обаче е от розов хоросан, идентичен на използвания в градежа на стълбището. В помещението се е влизало през широк вход от юг, откъм обширно открито пространство, означавано досега като „Помещение 3".

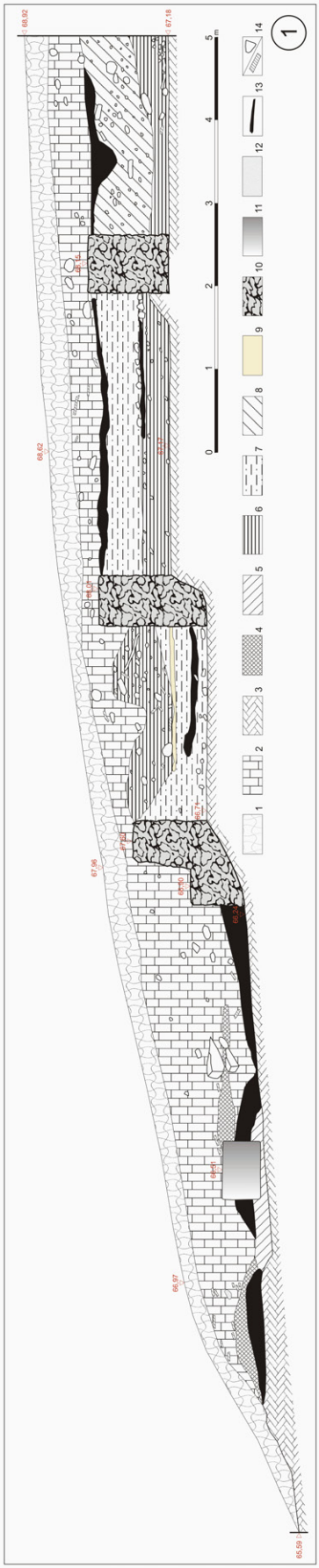
Към новите градежи от втория късноантичен строителен период може би принадлежи и Помещение 1, което е пристроено от юг към Помещение 2, но не трябва да се изключва възможността, предвид еднаквостта на конструктивните характеристики, в случая да имаме работа с последователни етапи в осъществяването на една и съща строителна инициатива.

Монетният материал свидетелства за интензивен живот в северната част на Градището докъм средата на V в., когато обитаването рязко прекъсва по насилствен път. Най-късната известна досега монета оттук (а и от цялата територия на обекта) от тази епоха е дребен номинал (*Æ 4*) на император Марциан, отсечен в Хераклея или Никомедия в периода 450-457 г. (LRBC II, no. 2007 или 2468; пол. инв. № М41/2016). Отделни находки, като керамични фрагменти, анонимна византийска монета клас А2 (Бънов, Дяков 2016, 471), връх на стрела (Йотов 2004, 24-27: Група I, Тип 3, Вариант В; пол. инв. № Н64/2016), коса (пол. инв. № Н38/2016), са сигурни индикации за обитаване на терена през Средновековието (X-XI в.), но пластът от тази епоха е практически напълно унищожен в резултат на съвременни намеси.

През 2016 г. Сектор 6, разположен в най-южната част на градището, беше значително разширен и навсякъде в него културните напластявания бяха напълно изчерпани с достигане до материковата скала (обр. 13).

Плиткото разположение на материка и последователното обитаване през различни епохи, както и масираните човешки интервенции в по-ново време за добив на строителен материал и по иманярски подбуди, са довели до силно обезличаване на структурите и значителни нарушения на културния пласт (обр. 14.2-3). Сравнително отчетлива стратиграфия се наблюдаваше само в североизточния ъгъл и в крайните източни части на сектора (обр. 14.1). Разрушенията на архитектурната субстанция и компрометираното състояние на напластяванията в западната половина в немалка степен се дължат на установеното тук интензивно обитаване през средновековната епоха. За него се съди предимно по намерения сравнително многочислен подемен археологически материал с хронологическа атрибуция в рамките на X-XII в., който

29 В плана на Сектори 1-3, приложен към отчета за кампанията през 2016 г. (Торбатов, Бънов, Иванова 2017, 385, обр. 1), тази структура е неправилно отнесена към първия строителен период в късноантичното укрепено селище.

Обр. 14. Сектор 6: 1. Графично заснемане на северния профил: 1. Хумус; 2. Сиво-кафява пръст; 3. Материкова скала; 4. Отухлена глина; 5. Кафява глинеста пръст; 6. Сива пръст, наситена с дребни камъни; 7. Жълта глинеста пръст; 8. Светлокафява пръст; 9. Трамбована сиво-черна пръст; 10. Зид от камъни, споени с бял хоросан; 11. Сива пръст; 12. Бял хоросан; 13. Пласт с овъглявания; 14. Строителна керамика/ Камъни (рисунка Б. Иванова); 2. Поглед от запад (снимка С. Торбатов); 3. Поглед от югозапад (снимка от https://www.facebook.com/ВъздушнафотографияАлександърДишков)

Fig. 14. Sector 6: Line drawing of the northern cross-section: 1. Humus; 2. Grey-brown soil; 3. Bedrock; 4. Burnt clay; 5. Brown clayish soil; 6. Grey soil mixed with small stones; 7. Yellow clayish soil; 8. Light brown soil; 9. Stamped grey-black soil; 10. Stone wall with white mortar; 11. Grey soil; 12. White mortar; 13. Layer with charcoals; 14. Ceramic building material/ Stones (drawing by B. Ivanova); 2. View from the west (photo by S. Torbatov); 3. View from the southwest (aerial photo by A. Dishkov: https://www.facebook.com/ВъздушнафотографияАлександърДишков)

Обр. 15. 1-3. Средновековни структури и материали от Сектор 6 (снимки С. Торбатов)
Fig. 15. 1-3. Medieval structures and materials from Sector 6 (photos by S. Torbatov)

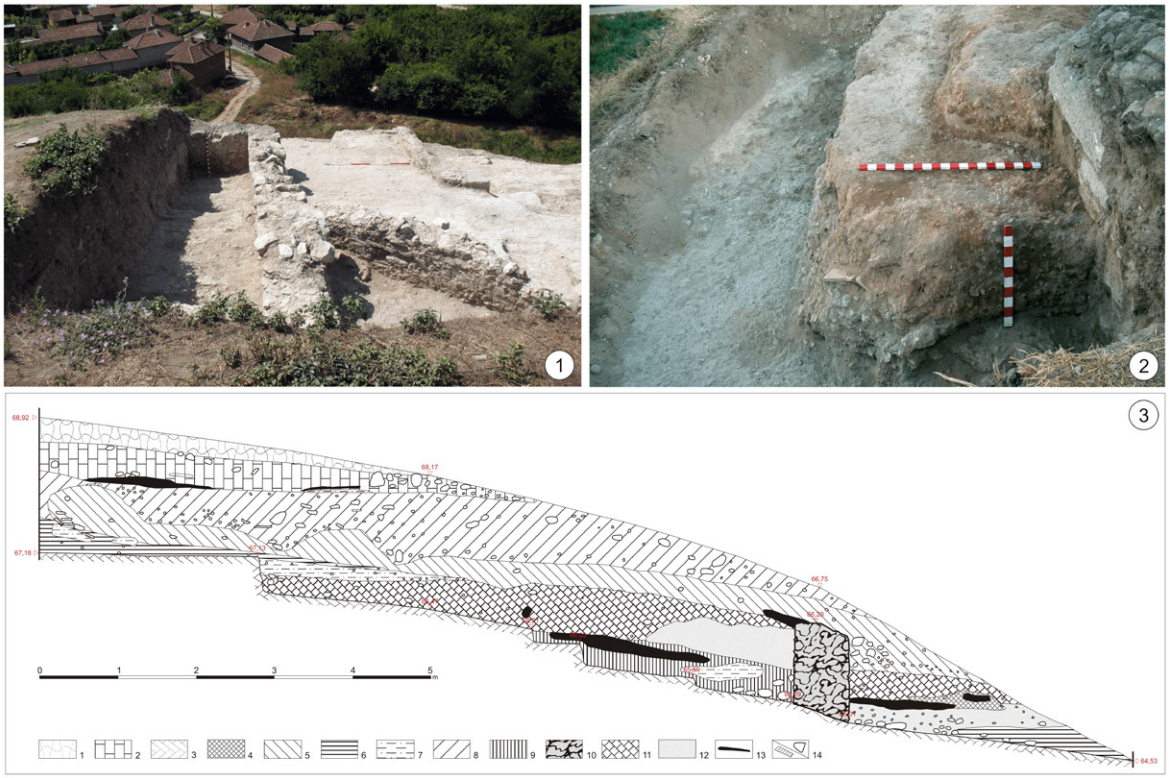
включва фрагментирана битова керамика[30], накити[31] и елементи на костюма[32]. В повечето случаи жилищата са били най-вероятно полуземлянки без каменна облицовка, вкопани в заварения късноантичен пласт, при което са били разрушени попадналите в чертите на изкопите останки от по-ранни зидове. Единствените разкрити структури, които принадлежат на това време, са частично запазено огнище, изградено директно върху материковата скала (обр. 15.2), и фрагмент от зид на кална спойка с ориентация, несъответстваща на планировката от късноантичната епоха (обр. 15.1). По стратиграфска позиция, а и предвид факта, че е изградено над трасето на улица, използвана през Късната античност, към Средновековието очевидно трябва да бъде отнесено и т. нар. „култово огнище", проучено в сектора през 2015 г. (Бънов, Дяков 2016, 472). В пълно противоречие с регистрирания археологически контекст, под чимовия пласт и в непосредствено съседство със стар иманярски изкоп, бяха намерени две аспри на цар Иван Александър със сина му Михаил Асен, които съставляват част от съкровище, чието ядро е било открито при нерегламентирани изкопни дейности в чертите на обекта в недалечното минало. Укриването на находката предположително може да се постави във връзка с трагичните събития около края на Второто българско царство (Торбатов 2017, 139-140).

Към късноантичната епоха се отнасят три сгради в Сектор 6. С по-солиден гра-

30 Сред идентифицираните форми са и две кани от Тип XVIII по класификацията на Б. Борисов, за които е възможна и по-късна датировка (Борисов 2002, 112).

31 Фрагмент от бронзова гривна със закопчалка (Григоров 2007, 72-73: Тип VI.1; пол. инв. № Н12/2016) (обр. 15/3а); „гроздовидна" обеца с едновременно лята висулка и долна дъга на кръжилото (Григоров 2007, 19-20: Тип II.4; пол. инв. № Н9/2016) (обр. 15/3б).

32 Половинка от лято бронзово копче (пол. инв. № Н4/2016) (обр. 15/3в); „сърцевидна" апликация за колан (пол. инв. № Н67/2016) (обр. 15/3г).

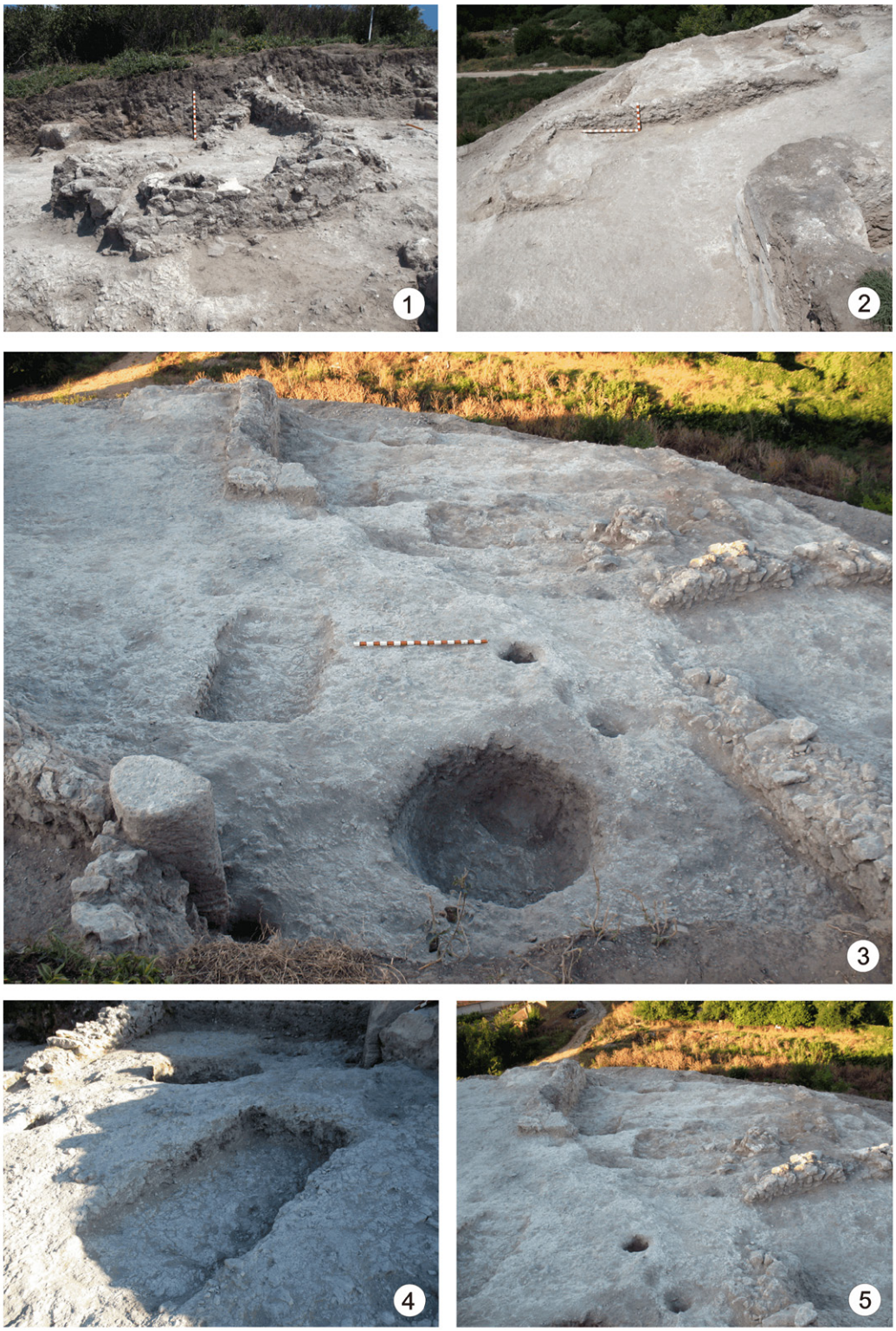
Обр. 16. 1. Късноантична сграда в североизточната част на Сектор 6 (снимка С. Торбатов); 2. Деструкции от кирпичени градежи (снимка С. Торбатов); 3. Графично заснемане на източния профил в Сектор 6: 1. Хумус; 2. Сиво-кафява пръст; 3. Материкова скала; 4. Отухлена глина; 5. Кафява глинеста пръст; 6. Сива пръст, наситена с дребни камъни; 7. Жълта глинеста пръст; 8. Светлокафява пръст; 9. Трамбована сиво-черна пръст; 10. Зид от камъни, споени с бял хоросан; 11. Сива пръст; 12. Бял хоросан; 13. Пласт с овъглявания; 14. Строителна керамика/ Камъни (рисунка Б. Иванова)
Fig. 16. 1. Late Antique building in the north-eastern part of Sector 6 (photo by S. Torbatov); 2. Ruins of adobe structures (photo by S. Torbatov); 3. Eastern cross-section in Sector 6: 1. Humus; 2. Grey-brown soil; 3. Bedrock; 4. Burnt clay; 5. Brown clayish soil; 6. Grey soil mixed with small stones; 7. Yellow clayish soil; 8. Light brown soil; 9. Stamped grey-black soil; 10. Stone wall with white mortar; 11. Grey soil; 12. White mortar; 13. Layer with charcoals; 14. Ceramic building material/ Stones (drawing by B. Ivanova)

деж се отличава тази в североизточната част на сектора, в значителна степен проучена още през 2015 г. (обр. 16.1). Въпреки наличието на конструктивна фуга между двете ѝ частично разкрити помещения, съвсем еднаквата техника на градеж свидетелства по-скоро за технологическа последователност в нейното оформяне, отколкото за отдалечени във времето строителни периоди. Зидовете ѝ са фундирани директно, а на места – със съвсем плитко вкопаване в материковата скала, която във вътрешността на източното помещение е стъпаловидно изсечена. Сградата със сигурност е била издигната през първата фаза от съществуването на късноантичното укрепено селище и е била ремонтирана в началото на втората. За това свидетелства една колективна находка от горели монети, открити в нивелационния пласт (обр. 16.3), чрез който е било оформено новото подово ниво в източното помещение. Находката се състои от 88 късноримски монети от дребен номинал, отсечени в периода 341-378 г. (Торбатов 2017, 118-132). През втората фаза в използването на тази сграда, запазеното от стените

ѝ е било надзидано с кирпич, за което свидетелства дебелият пласт от горели деструкции, разчистен южно и западно от нея (обр. 16.2).

Другите две регистрирани сгради в Сектор 6 са много зле запазени. Трасето на част от техните зидове се разпознава само по плитките праволинейни изсичания в скалата, в които са били закрепени основите им. Сградите са с каменен градеж на спойка от бял хоросан и също принадлежат към първоначалното застрояване на късноантичното укрепено селище. В едната от тях, разположена в северозападната част на сектора (обр. 17/1), върху материковата скала, представляваща оригиналното ѝ подово ниво, беше намерена поредната колективна монетна находка. Тя се състои от 10 горели късноримски медни монети от дребен номинал, най-късната от които е отсечена в периода 364-378 г. (Торбатов 2017, 136-138). За другата сграда следва да се отбележи, че в северния ѝ зид са вградени в качеството на сполии два архитектурни детайла (фрагмент от корниз и база на колона) (обр. 17.2). По сведение, от липсващата сега част на същия зид произхождат и споменатите вече три (или четири?) ари, изкопани неотдавна от иманяри и съхранявани понастоящем в музея в Плевен. Що се отнася до горната граница на обитаване в тази част на Градището през Късната античност, засега от Сектор 6 не са известни по-късни монети от такива с реверсен тип *SALVS REIPVBLICAE*, сечени в голямо количество от различни монетарници в периода 383-395 г. за императорите Теодосий I, Валентиниан II, Аркадий и Хонорий (LRBC II, *passim*).

След изчерпването на почвения пласт и разчистването на материковата скала, на различни места в Сектор 6 беше установено наличието на множество скалноизсечени структури с разнообразен план, форма и размери – полусферични и цилиндрични ями с различен диаметър и дълбочина; две големи правоъгълни „корита", едното от които е старателно очертано върху скалата, но е останало недоиздълбано; подравнени площадки на различни нива; едно стълбище (обр. 17.3-5). Всички те със сигурност предхождат строителството от късноантичната епоха, за което убедително свидетелства частичното им застъпване от новоизградените зидове и запълването на някои от тях с пръст, скална маса и трамбована глина при оформянето на ходовите и подови нива между и в сградите. Хаотичното разположение на коментираните структури не предполага конструктивно или друго утилитарно предназначение. Археологически материал произхожда само от една от тях – цилиндрична яма в северната част на сектора, с диаметър 1,20 м и дълбочина 0,60 м. В нея е намерена фрагментирана битова керамика, принадлежаща към две много отдалечени във времето епохи – Средновековието (9 фрагмента), когато ямата вероятно е била случайно „преоткрита" и използвана като боклучна, и късножелязната епоха (5 фрагмента), когато тя ще да е била издълбана. Ограничено количество керамика от късножелязната епоха (общо 9 фрагмента, обикновено във вид на нехарактерни фрагменти, с малки изключения, вж.: Zhivkov 2017, 210 no. 13) беше намерена без адекватен контекст в най-западната част на Сектор 6, но никъде в него не бяха регистрирани следи от уседнал селищен живот по това време. Правилната цилиндрична форма на коментираната яма и по-древният компонент в нейния запълнител дават основание тя с голяма вероятност да бъде определена като *βόθρος* (Hutchinson 1935, 1-19; Yavis 1949, 37-38), а целият комплекс от скалноизсечени съоръжения, предвид неговата стратиграфска позиция, пространствена организация, специфика и видово разнообразие на отделните елементи – като

Обр. 17. 1. Късноантична сграда в северозападната част на Сектор 6; 2. Късноантична сграда в южната част на Сектор 6; 3-5. Скалноизсечени структури от късножелязната епоха в Сектор 6 (снимки С. Торбатов)

Fig. 17. 1. Late Antique building in the north-western part of Sector 6; 2. Late Antique building in the southern part of Sector 6; 3-5. Rock-cut structures from the Late Iron Age in Sector 6 (photos by S. Torbatov)

инфраструктура на стандартно скално светилище от късножелязната епоха[33].

Твърде инструктивно е, че при пълното отсъствие на керамичен материал и каквито и да било строителни останки от римската епоха, от сектора произхождат няколко находки[34] и един антониниан[35] с датировка именно в това време, като част от предметите са напълно идентични на материали, открити в Сектор 2 в сигурен култов контекст – две ритуално деформирани оловни тежести за рибарска мрежа[36] и фрагмент от бронзова пластина от обков[37], други две парчета от която бяха намерени и в чертите на по-късното Помещение 4. Всичко това налага извода, че пространството в югозападната част на хълма, където в края на I хил. пр. Хр. ще да е функционирало скално светилище, е продължило да бъде използвано за култови дейности и през римската епоха.

Една от основните задачи на проучванията в Сектор 6 през 2016 г. беше да се потърси и разчисти югозападната крепостна стена на късноантичното укрепено селище. Оказа се, че за последните век и половина жителите на Рибен и околните села са успели почти напълно да демонтират фортификационните останки. Сравнително запазен е само един участък с дължина около 5 м в югоизточния ъгъл на Градището (обр. 18.1). Той се състои от две отсечки, които допират на фуга и сключват тъп ъгъл помежду си. Вътрешното лице на зида е запазено на височина до 0,40 м над оформения банкет с широчина 0,15 м. Външното лице е ограбено, като максималната дебелина на зида сега е около 1,20 м. Субструкцията на зида е дълбока около 0,80 м и е положена в специално изсичане в материковата скала (обр. 18.2). При разчистването на скалния венец в северозападна посока от запазения участък бяха регистрирани още два незначителни фрагмента от крепостната стена и бяха придобити важни и твърде интересни от научна гледна точка данни за приложената от строителите технология (обр. 18.3). На първо място беше установено, че долната от заварените две стъпаловидно разположени култови площадки, останали от инфраструктурата на скалното светилище, е била използвана за полагане основите на един участък от крепостната стена, като след това празнината между вътрешното лице на новоизградения зид и вертикалните стени на изсичането е била запълнена със средно големи ломени камъни и трамбована жълта глинеста пръст (обр. 18.4). Целият скален венец е бил старателно шкарпиран под ъгъл от около 45° (обр. 18.5), след което на две места в него са били направени специални изрези в добре оформени хоризонтална и вертикална плоскост (обр. 18.6), предназначени за стабилно фундиране на крепостната стена. Изненадващо обаче, между тези изрези и преизползваната за същите цели култова площадка от късножелязната епоха венецът е останал във вида, който е придобил след предприетото шкарпиране. За да се придаде някаква относителна стабилност на пре-

33 Подробен коментар за конкретното предназначение и начините на използване на скалноизсечените съоръжения в тракийската култова практика, с обширна литература по тази проблематика, в: Торбатов 2007, 93-98.

34 Тежест за рибарска мрежа (пол. инв. № Н5/2016); оловно манисто (пол. инв. № Н511/2016); бронзова двуделна фибула с подвито краче, „дакийски тип" (Генчева 2004, 54-55: Тип 19б; пол. инв. № Н63/2016); оловна тесера с неясно релефно изображение върху едната страна и разположени в триъгълник врязани гръцки букви *Х*, *С* и *Л* върху другата (пол. инв. № Н72/2016; за предназначението и употребата на тесерите през римската епоха, вж.: Томова 2008, 157-164).

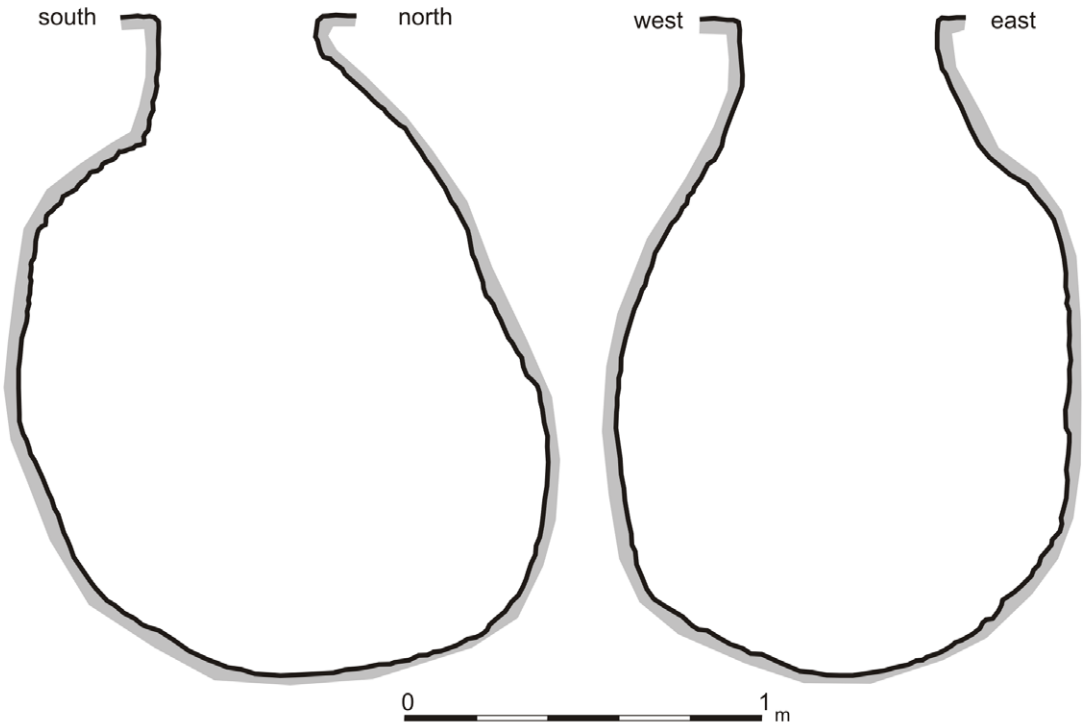
35 Аврелиан, Кизик, 270-275 г. (RIC V/1, 306 № 366; пол. инв. № М73/2016).

36 Тежест за рибарска мрежа (пол. инв. № Н61/2016); тежест за рибарска мрежа (пол. инв. № Н65/2016);

37 Пластина от декоративен обков (пол. инв. № Н31/2016).

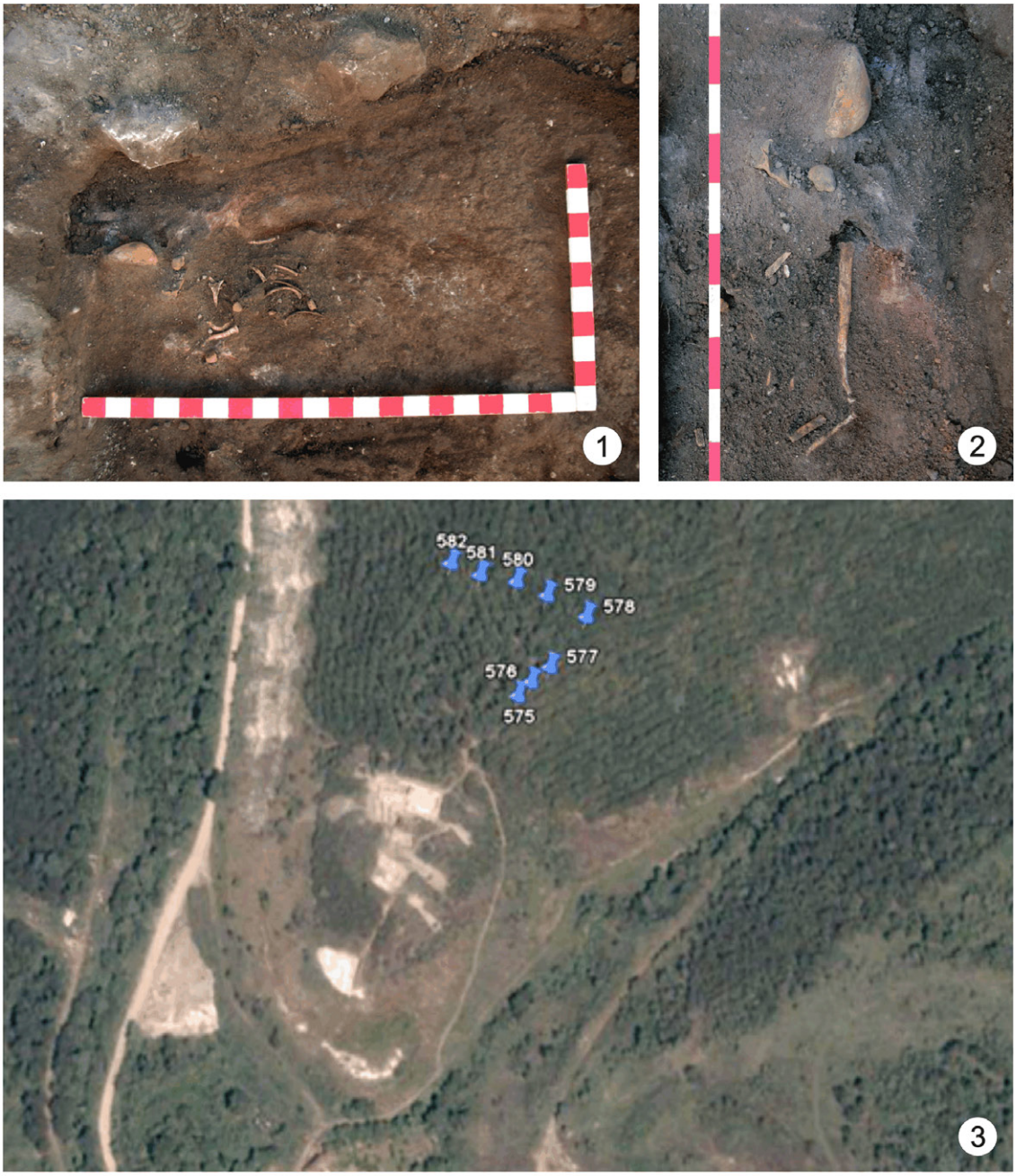
Обр. 18. Останки от югозападната крепостна стена на късноантичното укрепено селище (снимки С. Торбатов)
Fig. 18. Remains of the south-western curtain wall of the Late Antique fortified settlement (photos by S. Torbatov)

Обр. 19. Яма-хранилище в Сектор 5 (рисунка С. Торбатов)
Fig. 19. Storage pit in Sector 5 (drawing by S. Torbatov)

минаващата по тези места крепостна стена, тук в скалния венец са били издълбани система от цилиндрични дупки с диаметър до 0,30 м (обр. 18.7-8), в които очевидно са били поставени във вертикално положение дебели дървени греди, чрез които зидът е бил анкиран към заварения терен. Подобна технология ми е съвършено непозната в късноантичната фортификационна практика и още веднъж подкрепя направените вече изводи за бързане и липса на опит в подобен вид строителство у тези, които са го осъществили.

При планирането на кампанията през 2016 г., работа в Сектор 5 не беше предвидена, но при първоначалното цялостно почистване на обекта, на достигнатото ниво на терена в югозападния ъгъл на сектора ясно се очерта отвор на яма, останала непроучена при предходните разкопки. Разчистването ѝ показа, че тя е с неправилна крушовидна форма и е издълбана на дълбочина до 1,85 м в меката материкова скала, при максимален диаметър 1,48 м (обр. 19). По форма и размери предназначението на ямата следва да се определи като хранилище, най-вероятно за зърно (*sirus*). В по-късен период тя е била превърната в боклучна. Обективни индикации за времето и обстоятелствата на тази трансформация предлага характерът на нейния запълнител. Установено беше, че в долната половина той се състои почти изключително от натрошена покривна керамика с явни следи от вторично опалване, а в горната – от рохкава пръст, примесена с дребни камъни, бучки хоросан, фрагменти от битова керамика, въглени и животински кости. Огромната част от керамичния материал (89 от общо 98 фрагмента) датира от късноримския и началото на ранновизантийския период и се състои основно от кухненски и в по-малка част от трапезни съдове, отнасящи се към три технологични групи – червена обикновена, сиво-черна и сива излъскана. От запълнителя произхождат и 7 монети, 5 от които са горели (2 от тях – споени в резултат

Обр. 20. 1-2. Гроб от ранната бронзова епоха (снимки Сергей Торбатов); 3. Землено укрепление северно от „Градището" (автор С. Торбатов)
Fig. 20. 1-2. Grave from the Early Bronze Age; 3. Earthen fortification to the north of the "Gradishteto" hill site (author S. Torbatov)

на горенето[38]). Монетите са емитирани между 308-309 и 364-378 г.[39], но положението им в запълнителя не е хронологически стратифицирано, като най-ниско намерена-

38 По същество, това е колективна монетна находка с *terminus post quem* 364-375 г., вж.: Торбатов 2017, 138.

39 Галерий, Хераклея, 308-309 г. (RIC VI, 535 № 37a; пол. инв. № M5/2016); Константин II (цезар), 324-330 г. (LRBC I, no. 877; пол. инв. № M1/2016); Констанций II (?), 351-361 г. (пол. инв. № M3/2016); Констанций II (?) (пол. инв. № M4/2016); Констанций II, Констанций Гал или Юлиан II, 351-361 г. (пол. инв. № M12/2016); Валентиниан I, 364-375 г. (пол. инв. № M2/2016); Валент, 364-378 г. (пол. инв. № M4/2016).

та монета (на 0,40 м от дъното) е отсечена в периода 351-361 г.[40] От представените данни убедително следва изводът, че превръщането на бившето (зърно)хранилище в боклучна яма е било свързано с предприето някъде наблизо разчистване на разрушения, причинени от стихиен пожар. Съдейки по най-късните монети (които също са горели!), това ще да е станало в годините след т. нар. Втора готска война на император Валент (376-378 г.), в началото на втората фаза в обитаването на късноантичното укрепено селище. Досегашните изследвачи допускат, че частично проученият сграден комплекс в Сектор 5 окончателно е престанал да функционира именно в края на първата фаза (Бънов, Дяков 2016, 471). Материалът от ямата обаче свидетелства, че известно време след преживяното бедствие разрушенията са били разчистени и обитаването на терена е било възобновено под някаква форма. Няколко фрагменти от средновековна керамика от X-XI в. (6 на брой) потвърждават изказаната вече теза за живот на това място и в по-късно време (Бънов, Дяков, Найденов 2015, 444).

С цел естетизиране на обекта и улесняване достъпа към него, през 2016 г. бяха предприети известни действия и в пространството източно и северно от късноримския бург. Те се изразиха в незначително разширяване на вече прокопаните тук през предходните кампании траншейни изкопи, слизане в дълбочина с около 0,30 м и подравняване на профилите, които впоследствие бяха надлежно документирани. При работата в пространството северно от бурга беше достигнат хомогенен пласт от пепелива сиво-кафява пръст, покриващ останките от обитаването на това място през халколита. Вкопан в него, тук беше открит гроб, съдържащ останките от трупополагане на дете (обр. 20.1). Инвентар липсва, но тленните останки са били обилно посипани с охра (обр. 20.2), което, както и стратиграфската позиция, дава основание погребението с висока степен на увереност да бъде отнесено към ранната бронзова епоха.

Обходът на платото извън чертите на Градището също преподнесе важно откритие. Оказа се, че по-високата тераса непосредствено на север от крепостния ров е оградена от североизток и югоизток с доста обезличен, но все пак ясно различим на терена землен вал (обр. 20.3). За съжаление, отсъствието на проучвания, а и на подемен археологически материал, засега не дава възможност за предположения кога, от кого и за какви цели е било усвоено това пространство.

Вместо заключение

Резултатите от разкопките през 2016 г. превръщат Градището край Рибен от един средностатистически за българските земи археологически обект в истински куриоз, с доказано трайно или временно човешко присъствие тук в хронологически диапазон от началото на V хил. пр. Хр. чак до края на XIV в.

Първоначалното заселване на хълма е станало може би още през ранния халколит, като обитаването е продължило и през следващите фази на тази епоха. Извършеното по-късно в пласта от халколита погребение със специфичен ритуал е указание за утилизация на терена и през ранната бронзова епоха. През последните векове на I хил. пр. Хр. хълмът е бил използван с различен интензитет за извършване на култови дейности. Тогава в южната част на Градището е било изградено скално светилище с развита инфраструктура, което е продължило да действа докъм края на I в. пр. Хр., ако не и през началните десетилетия на следващото хилядолетие. Положението и

40 Пол. инв. № М12/2016.

статутът на този култов център в селищната система в региона през късножелязната епоха не са ясни[41], но споменът за сакралния характер на местността очевидно се е запазил у местното население в продължение на столетия, което обяснява появата през II-III в. именно тук на монументален храм с ордерна архитектура. Храмът и развилият се край него светилищен комплекс чувствително пострадали около средата на III в. и не били възстановени, поради което към края на века култовият живот постепенно замрял. Тогава, или в самото начало на IV в., редом с руините на храма и с иззетия от тях строителен материал бил издигнат *burgus* – голяма стражева кула със стандартен за епохата архитектурен облик, предназначена за контрол и охрана на трафика по пътя от Ескус за Филипопол. Около средата на IV в. край бурга възникнало и бързо се развило благоустроено укрепено селище, което преживяло тежък катаклизъм в годините на т. нар. Втора готска война на император Валент (376-378 г.) и временно престанало да съществува. Скоро след това обаче, с приток на ново, вероятно федератско население, животът в него се възобновил и продължил докъм средата на V в., когато селището отново е било опожарено и окончателно изоставено. Близо пет столетия хълмът пустеел, но през X в. върху него се заселили нови обитатели – сега вече българи. Животът в изграденото от тях селище се проследява по наличния материал докъм края на XII в. или малко по-късно. Много е вероятно то да е било разорено и изоставено от обитателите му по време на татарското нашествие през 1242 г., което причинило огромни щети на селищната мрежа в земите между Дунава и Балкана (Павлов, Атанасов 1994, 5-20; Atanassov, Pavlov 1995, 233-241; Димитров 1998, 143-144; Павлов, Владимиров 2009, 84-88; Атанасов, Павлов 2011, 3-10). Във всеки случай, през втората половина на XIV в. селището отдавна вече не е съществувало. Тогава, през смутните години в края на Търновското царство, вероятно използвайки стърчащите руини в южния край на хълма като добър ориентир, някой е укрил тук едно сребърно монетно съкровище, което така и не е успял да прибере. По всичко личи, че сегашното село Рибен се явява не просто далечен наследник, а може би пряк, или поне доста близък в хронологически план, приемник на многовековната селищна традиция в този микрорегион. Това, че под името Рибене селото се появява в османски регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак още в средата на XV в. убедително свидетелства, че то съществува от времето на свободното Българско царство. Изненадващо голям и непривичен за епохата е и представеният в този опис човешки и финансов потенциал на селищната единица, която включвала цели 118 домакинства, само едно от които било мюсюлманско (ТИБИ II, 253). В по-късни документи от XVI в. се съдържат сведения за наличието сред местното християнско население на лица, принадлежащи към привилегированото съсловие на войнуците (ТИБИ V, 75, 83-84, 158, 167), което също е указание за далечни корени на селото в епохата на българското средновековие.

Още от времето на османското владичество Градището край Рибен е служило на околното население като удобна кариера за добив на строителен материал – практика, продължила чак докъм средата на XX в.

---

41 В археологическата карта на Плевенски окръг в м. „Над езерото", отстоящо югоизточно от Рибен, на около 2,7 км по права линия от „Градището", е регистрирано „*праисторическо селище*" (Митова-Джонова 1979, 60 № 382), но в по-нова публикация се съобщава и за произхождащи оттам материали от предримската епоха, включително и къснорепубликански денар на монетния магистрат *Lucius Titurius Sabinus* (Прокопов, Ковачева 2006, 79). Освен това, от землището на Рибен е известна и една колективна находка от тетрадрахми на I Македонска област, намерена след проливен дъжд „*в една падина до селото*" (Герасимов 1952, 404; Прокопов, Ковачева 2006, 79-83).

Цитирана литература

Авдусин, Д. 1980. *Полевая археология СССР*. Москва: Высшая школа.

Аврамов, В. 1914. Траяновият път от Карпатите през Дунава и Балкана, за Пловдив. *Известия на Българското археологическо дружество* IV, 226-240.

Александров, О. 2013. *Етнически и социален състав на римската армия*. Велико Търново: Faber.

Атанасов, Г., Павлов, П. 2011. TATARO-BULGARICA – Три этюда о болгарско-татарских контактах на Нижнем Дунае в XIII-XIV вв. *Археология евразийских степей* 13, 3-32.

Борисов, Б. 2002. *Керамика и керамично производство през XI-XII век от територията на днешна Югоизточна България* (*„Марица-Изток". Археологически проучвания*. Том 6). Раднево: ОБНОВА.

Боянов, И. 2008. *Римските ветерани в Долна Мизия и Тракия (I – III в.)*. София: ИК Авалон.

Бънов, П. 2014. Спасителни археологически разкопки „Ад Путеа 2013", с. Рибен, общ. Долна Митрополия, област Плевен. *Археологически открития и разкопки през 2013 г.*, 330-333.

Бънов, П., Дяков, М. 2016. Проучвания на крайпътна станция – кастел „Ад Путеа ", с. Рибен, област Плевен. *Археологически открития и разкопки през 2015 г.*, 469-473.

Бънов, П., Дяков, М., Найденов, В. 2015. Археологически проучвания на крайпътна станция – кастел „Ад Путеа", с. Рибен, област Плевен. *Археологически открития и разкопки през 2014 г.*, 441-444.

Бънов, П., Найденов, В. 2013. *Римска бронзова пластика. Каталог*. Плевен: Регионален исторически музей – Плевен.

Вагалински, Л. 2002. *Излъскана керамика от I – началото на VII век южно от Долен Дунав (България)*. София: NOUS Publishers Ltd.

Велков, И. 1921. Археологически изследвания. *Годишник на Народния музей за 1920 год.*, 57-70.

Велков, И. 1922. Антични паметници из България. *Годишник на Народния музей за 1921 год.*, 198-216.

Велков, И. 1926. Антични паметници из България. *Годишник на Народния музей за 1922-1925 год.*, 127-159.

Велков, И. 1926/27. Една нова реплика от статуята на почиващия сатир. *Известия на Българския археологически институт* IV, 61-68.

Велков, И. 1928/29. Новооткрити старини. *Известия на Българския археологически институт* V, 367-381.

Генчева, Е. 2004. *Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. на н. е.* Велико Търново: Faber.

Герасимов, Т. 1952. Колективни находки на монети през последните години. *Известия на Археологическия институт* XVII, 400-404.

Геров, Б. 1950/51-1951/52. Романизмът между Дунава и Балкана. Част II. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики (1). *Годишник на Софийския университет. Филологически факултет* XLVII, 17-121.

Григоров, В. 2007. *Метални накити от Средновековна България (VII-XI в.)* (Дисертации 1). София: Национален археологически институт с музей – БАН.

Димитров, З. 2007. *Архитектурна декорация в провинция Долна Мизия (I-III в. сл. Хр.)* (Дисертации 2). София: Национален археологически институт с музей – БАН.

Димитров, Х. 1998. *Българо-унгарски отношения през Средновековието.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов".

Динчев В. 1996. Полуградските неукрепени селища през римската, късноримската и ранновизантийската епохи (I – началото на VII в.) в днешните български земи. *История* 3-4, 99-104.

Добруски, В. 1901. Материали по археологията на България. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* XVIII, 704-812.

Иванова, Б. 2014. Вотивните дарове от светилището край Мездра (опит за класификация). *Bulgarian e-Journal of Archaeology. Supplementa* 3, 31-51.

Илиева, П. 2014. *Античен бронз от България*. София: Борина.

Кацаров. Г. 1911. Антични паметници из България. *Известия на Българското археологическо дружество* II, 175-190.

Кузманов, Г. 1992. *Антични лампи. Колекциа на Националния археологически музей*. София: Издателство на Българската академия на науките.

Маджаров, М. 2009. Р*имски пътища в България. Принос в развитието на римската пътна система в провинциите Мизия и Тракия*. Велико Търново: Фабер.

Маджаров. М. 1990. Пътят Ескус – Филипопол (I-IV в.). *Археология* 1, 18-29.

Маджаров. М. 2004. *Римският път Ескус – Филипопол. Пътни станции и селища*. Пловдив: Национален археологически резерват и музей – Хисаря.

Матюшин, Г. 1996. *Археологический словарь.* Москва: Просвещение.

Миковъ, В. 1943. *Произходъ и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места*. София: Печатница Хр. Г. Дановъ.

Митова-Джонова, *Д*. 1979. *Археологически паметници в Плевенски окръг*. София: *ДИ* „Септември".

Павлов, П., Атанасов, Г. 1994. Преминаването на татарската армия през България (1241-1242 г.). *Военноисторически сборник* 1, 5-20.

Павлов, П., Владимиров, Г. 2009. *Златната орда и българите.* София: Военно издателство.

Петрова, С. 1992. Четирилистни колонни римско-коринтски капители от фонда на НАМ – София. *Археология* 4, 42-45.

Попова-Мороз, В. 1988. Римският женски скулптурен портрет от II-III в. в България. В *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Том 16. Изобразително изкуство и архитектура*. София: Издателство на БАН, 27-46.

Прокопов, И., Ковачева, Т. 2006. *Монетни съкровища и монети от II-I в. пр. Хр. в нумизматичната колекция на Плевенския музей* (*Coinage and Coin Circulation on the Balkans*, volume IX). София: Издателство АГАТÓ.

Рехо, М. 2000. Статуя на почиващ Сатир. В *Избрани скулптурни паметници*. София: Археологически институт с музей при БАН, 35.

Техническа спецификация за възлагане изработване на инвестиционен проект. Обект: „Консервация, частична реставрация и социализация на римска край-

пътна станция “AD PUTEA” с. Рибен, Община Долна Митрополия, Обл. Плевен http://op.dolnamitropolia.bg/uploads/files/20150903mLYa529867/19422015031709_tehnicheska%20specifikaciq.pdf

Тодоров, Я. 1928. *Паганизмътъ въ Долна Мизия презъ първите три века следъ Христа.* София: Държавна печатница.

Томова, Б. 2008. Римски оловни тесери от България. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика* 4, 157-164.

Торбатов, С. 2000. Функционално и типологическо съдържание на късноантичната фортификационна терминология. *Археологически вести* III.1 (Приложение 3), 1-40.

Торбатов, С. 2002. *Укрепителната система на провинция Скития (края на III – VII в.)*. Велико Търново: Faber.

Торбатов, С. 2004а. Пътна мрежа в Тракия и Мизия (I – III в.). В Иванов, Р. (ред.) *Археология на българските земи. Том I*. София: ИВРАЙ, 76-95.

Торбатов, С. 2004б. Терминология за фортификационните съоръжения през римската и ранновизантийската епоха. В Иванов, Р. (ред.) *Археология на българските земи. Том I*. София: ИВРАЙ, 31-48.

Торбатов, С. 2007. Културно-историческа интерпретация. В Торбатов, С. (ред.). *Скалният комплекс Водна – Тъмно край Табачка. Археологическо проучване* (Известия на Регионален исторически музей – Русе 11.1). Русе: Цанов Брос ЕООД, 90-103.

Торбатов, С. 2009. Мездра през римската епоха и късната античност. В Крумова, Л. (ред.). Мездра. Кратък исторически очерк. София: Анубис, 33-51.

Торбатов, С. 2016а. Градищата край Крепча. В Б. Борисов (ред.) *Проф. д-р Борис Д. Борисов. Ученици приятели* (ВТУ “Св. св. Кирил и Методий” и българската археология, 2). Велико Търново: Издателство „ИВИС”, 347-370

Торбатов, С. 2016б. Anasamus/Ansamus/Ἀσημοῦς/ Ἀσήμος (античните селищни и фортификационни останки край устието на р. Осъм). *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 6.1, 39-97.

Торбатов, С. 2017. Четири колективни монетни находки от „Градището” край Рибен. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика* 13, 117-144.

Торбатов, С., Бънов, П., Иванова, Б. 2017. Археологическо проучване на „Градището” край с. Рибен. *Археологически открития и разкопки през 2016 г.*, 384-387.

Трайкова, Л. 2017. *Коланът южно от Долен Дунав – края на III – началото на VII в.* (= *Дисертации* 10). София: Национален археологически институт с музей – БАН.

Филов, Б. 1911. Новооткрити старини. *Известия на Българското археологическо дружество* II, 268-287.

Юрукова, Й. 1987. *Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II-III в. Хадрианопол*. София: Издателство на Българската академия на науките.

Atanassov, G., Pavlov, P. 1995. Sur l’itneraire de l’armée tartare a traverse la Bulgarie du Nord (Mesie et Dobrudja) en 1242 (Selon les données numismatiques, archéologiques et narratives). *Dobrudja* 12, 233-241.

Băjenaru, C. 2010. *Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian* (The Center for Roman Military Studies 8). Cluj-Napoca: Editura Mega.

Bartman, E. 1992. *Ancient Sculptural Copies in Miniature*. Leiden-New York-Köln: E. J. Brill.

Conrad, S. 2004. *Die Grabstelen aus Moesia inferior. Untersuchungen zu Chronologie, Typologie und Ikonografie*. Leipzig: Casa Libri.

Herbert, F. W. von. 1896. *The Chronicles of a Virgin Fortress. Being some unrecorded chapters of Turkish and Bulgarian history*. London: Osgood, McIlvaine & Co.

Hutchinson, R. W. 1935. Bothroi. *The Journal of Hellenic Studies* 55, 1-19.

Madzharov, M. 2012. AD PUTEA. In Ivanov, R. (ed.) *Tabula Imperii Romani – K-35/2 – Philippopolis*. Sofia: Tendril Publishing House, 9-10.

Matei-Popescu, F. 2010. *The Roman Army in Moesia Inferior* (The Centre for Military Studies 7). Bucharest: Conphys Bublishing House.

Miller, K. 1916. *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt*. Stuttgart: Strecker und Schröder.

Rouse, W. 1902. *Greek Votive Offerings. An Essay in the History of Greek Religion*. Cambridge: University Press.

Sarnowski, T. 1985. Die Legio I Italica und der untere Donauabschnitt der Notitia Dignitatum. *Germania* 63.1, 107-127.

Sarnowski, T. 1991. Późnorimskie stemple legionów dolnodunajskich. *Novaensia* 2, 9-32.

Seure, G. 1920. *Archéologie thrace. Documents inédits ou peu connus. Deuxieme série (Première partie: Inscriptions)*. Paris: Éditions Ernest Leroux.

Seure, G. 1923. Trésors de monnaies antiques en Bulgarie. *Revue numismatique* 57, 8-35, 111-153.

Seure, G. 1925. Archéologie thrace. Documents inédits ou peu connus. *Revue archéologique* XXII, 1-38.

Todorov, Y. 1937. *Le grandi strade romane in Bulgaria* (Quaderni dell'Impero: Le grandi strade del mondo romano, II). Roma: Instituto di studi romani.

Torbatov. S. 2013. Emperor Constantine I and the Downfall of Paganism in the Eastern Balkans: archaeological evidence. In Popescu, E., Cățoi, M. (eds.) *Cruce și misiune. Sfinții Constantin și Elena – promotori al libertății religioase și apără tori al Bisericii.* Vol. 2. București: Basilicsa, 531-547.

Torbatov. S. 2015. The Transformations of a Roman Military Site: The Case with Mezdra (North-Western Bulgaria). In Vagalinski, L., Sharankov, N. (eds.) *LIMES XXII. Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies*. Ruse, Bulgaria, September 2012. Sofia: National Archaeological Institute with Museum, 151-161.

Varbanov, V. 2012. Barbarian Invasions in the Roman Provinces of Lower Moesia and Thrace in the Mid-3rd c. AD and the Coin Hoards from that Period. In Vagalinski, L., Sharankov, N., Torbatov, S. (eds.) *The Lower Danube Roman Limes (1st – 6st c. AD)*. Sofia: National Archaeological Institute with Museum, 289-309.

Wendel, M. 2005. *Die Verkehrsanbindung in frühbyzantinischer Zeit (4.-8. Jh. n. Chr.)* (Karasura. Untersuchungen zur Geschichte und Kultur des alten Thrakien, III). Langenweissbach: Beier & Beran.

Yavis, C. 1949. *Greek Altars: Origins and Typology, Including the Minoan-Mycenaean Apparatus. An Archaeological Study in the History of Religion*. Saint Louis: Saint Louis University Press.

Zhivkov, V. 2017. A recently discovered site dated to the end of the Iron Age near Riben, Dolna Mitropolia district, Northern Bulgaria (III-II c. BC – I c. AD). Preliminary report on the pottery finds. *Revista de Cercetări Arheologice şi Numismatice* 3, 197-224.

Съкращения

ТИБИ II: Тодоров, Н., Недков, Б. (ред.). 1966. *Турски извори за българската история, II*. София: Издание на Българската академия на науките.

ТИБИ V: Цветкова, Б. (ред.). 1974. *Турски извори за българската история, V*. София: Издание на Българската академия на науките.

CIL III Suppl./II: *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptionum Orientis et Illyrici latinarum supplementum. ediderunt Theodorus Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfredus Domaszewski. Pars posterior.* 1902. Berolini: G. Reimerum.

ILBulg.: Gerov, B. 1989. *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae* (=). Serdicae: in aedibus universitatum „Kliment Ohridski".

LRBC II: Carson, J., Kent, R. 1965. Late Roman Bronze Coinage. Part. II. Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire. A.D. 346-498. In *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498*. London: Spink & Son, Ltd.

LRBC I: Hill, P., Kent, J. 1965. Late Roman Bronze Coinage. Part I. The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346. In *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498*. London: Spink & Son, Ltd.

RIC V/1: Webb, P. 1927. *The Roman Imperial Coinage. Vol. V. Part I.* London: Spink & Son, Ltd.

RIC V/2: Webb, P. 1933. *The Roman Imperial Coinage. Vol. V. Part II.* London: Spink & Son, Ltd.

RIC VI: Sutherland, C. 1967. *The Roman Imperial Coinage. Vol. VI. From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*. London: Spink & Son, Ltd.

The Gradishteto hill site near Riben

Sergey Torbatov

(summary)

The "Gradishteto" hill site is situated directly to the northwest of the last village yards of Riben, Pleven District. It occupies an eminence at the end of a rocky promontory naturally formed on the plateau that is rising above the right bank of the river Vit. The eminence is separated from the rest of the promontory by a clearly defined neck and saddle, and the latter has been artificially deepened in the past by digging a ditch into it. The slopes to the south and to the west are rocky and very steep. The eastern slope is more slanting but it is also difficult to access. The only normal approach to the site is from the north, from the plateau. The area suitable for human utilization covers only the ridge terrace and does not exceed 0,4 ha.

Since the Ottoman period, the "Gradishteto" hill site has been used by the local population as a convenient quarry for building material. This practice lasted until the 1950s.

The site is mentioned for the first time in the scientific literature in the end of the 19th

century. In the next decades, the village of Riben has been noted many times as a place of origin for interesting archaeological finds from the Roman period. For unknown reasons, most, if not all of them are *a priori* considered in modern studies as coming from the "Gradishteto". The site itself has been often wrongly identified with the Roman road station *Ad putea*, the exact location of which – on the southeastern outskirts of Riben – was correctly established by V. Avramov as early as in 1914.

The systematic excavations of the "Gradishteto" hill site began in 2013. The first three archaeological campaigns proved intensive occupation from the end of the 3rd to the first decades of the 5th century AD. A number of stray finds give grounds to suggest the existence of a Roman temple on the hill in the 2nd or 3rd century AD. Apart from a few pottery sherds from the Early Iron Age, there are also many traces of habitation in the Middle Ages. The results of the survey conducted in 2016 do not merely quantify the empirical database but also necessitate a substantial rethinking of the perception of the site imposed by the existing scientific literature. They bring about numerous additions and corrections to the perceptions on its general chronology, the stratigraphy and the inner periodization of the registered cultural layers as well as the functional and cultural-historical interpretation of the registered context. Some inaccuracies and omissions in the description and graphical depiction of previously explored structures have also been identified.

This paper aims at thorough presentation of the field findings during the archaeological campaign in 2016. The conclusions and generalizations drawn from this campaign will be beneficial for future investigators of the site and will help to overcome the uncritical circulation of unsubstantiated, and frankly erroneous, claims concerning the interpretation of the archaeological evidence in the "Gradishteto" near Riben.

The initial settlement was probably from the Early Chalcolithic and the occupation continued during the later phases of the Copper Age. The specific funerary rite of a later burial dug into the Chalcolithic layer indicates Early Bronze Age activities. In the last centuries of the first millennium BC the hill was used to perform cult activities with different intensity. Then, in the southern part of the "Gradishteto", a rock sanctuary with developed infrastructure has emerged, which lasted until the end of the 1st century BC, if not even till the early decades of the next millennium. The status of this cult centre in the regional settlement network during the Late Iron Age is not clear but the memory for the sacred character of the area has obviously lasted for centuries, which explains the emergence there of a monumental temple in the 2nd–3rd c. AD. The temple and the surrounding sanctuary complex were severely damaged around the middle of the 3rd century and were not restored. That is why the cult life at the site gradually died out by the end of the same century. Then, or at the very beginning of the 4th century, alongside the ruins of the temple a *burgus* was erected – a great watch tower which was designed to control and guard the traffic on the road from Oescus to Philippopolis. Around the middle of the 4th century, a well-built fortified settlement was established and rapidly developed around the *burgus*. It experienced a severe cataclysm in the years of the Second Gothic War of Emperor Valens (AD 376-378) and temporarily ceased to exist. However, soon after, with the influx of new, perhaps *foederati* population, life resumed and continued until the middle of the 5th century, when the village was burned down again and finally abandoned. For nearly five centuries the hill remained deserted but in the 10th century AD it was settled by new inhabitants – the Bulgarians. According to the available material, their settlement can be traced until the end of the 12th century, or slightly later. It is very likely that the village was ruined, and subsequently abandoned during the Tatar invasion in 1242, which caused huge damage to the settlement

network in the areas between the Danube and the Balkan. In any case, it did not exist for long in the second half of the 14th century. Then, in the troubled years at the end of the Bulgarian *Turnovo* Kingdom, probably relying on the rushing ruins at the southern end of the hill as a good landmark, a silver coin hoard was deposited there that was never retrieved. It seems that the present village of Riben is not just a distant successor, but perhaps a direct or at least chronologically close successor of a centuries-old village tradition in this microregion. The fact that under the name of Ribene the village appears in an Ottoman land register in the Nikopol *sanjak* in the mid-15th century convincingly testifies that it existed since the time of the free Bulgarian Kingdom.